

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Povijest - engleski jezik i književnost

Josip Brodar

Benediktinci u Hrvatskoj u razdoblju srednjeg vijeka

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Balta

Osijek, 2012.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	5.
1. UVOD.....	6.
2. PREDBENEDIKTINSKO MONAŠTVO.....	7.
3. POČECI BENEDIKTINSKOG REDA.....	9.
3.1. Grgur Veliki.....	9.
3.2. Sveti Benedikti do dolaska u Montecassino.....	10.
3.3. Život sv. Benedikta u Montecassinu.....	12.
4. BENEDIKTINSKI RED NAKON SREDNJEG VIJEKA.....	13.
4.1. Benediktinci u novom vijeku.....	13.
4.2. Utjecaj protestantizma i prosvjetiteljstva na benediktinski red.....	13.
4.3. Benediktinci danas.....	14.
5. BENEDIKTINCI NA PROSTORU SREDNJOVJEKOVNE HRVATSKE.....	15.
5.1. Redovništvo u Hrvatskoj.....	15.
5.2. Pokršćavanje Hrvata.....	15.
5.3. Najstariji podaci o samostanima u Hrvatskoj.....	16.
5.4. Poznatiji monasi na prostoru Hrvatske iz ranog srednjeg vijeka.....	17.
5.5. Redovništvo u doba hrvatskih vladara.....	18.
5.6. Trpimir, darovnica i Gottschalk.....	20.
5.7. Knez Branimir.....	22.
5.8. Kralj Petar Krešimir IV.	22.
5.9. Kralj Dmitar Zvonimir.....	23.
5.10. Bašćanska ploča.....	24.
5.11. Glagoljaštvo.....	25.
5.12. Crkveni sabori.....	26.
5.13. Cluny i klinijevski red.....	28.
5.14. Širenje samostana na istočnom Jadranu.....	29.
6. BENEDIKTINKE.....	30.
6.1. Ženski samostani na prostoru srednjovjekovne Hrvatske.....	30.
7. SJEVERNA HRVATSKA.....	34.
7.1. Slavonija i Srijem.....	34.
7.2. Istra.....	36.

8. JUŽNA HRVATSKA.....	37.
8.1. Dalmacija.....	37.
9. ŽIVOT UNUTAR SAMOSTANA I UTJECAJ SAMOSTANA NA OKOLINU.....	41.
9.1. Imena samostana.....	41.
9.2. Unutrašnjost samostana.....	41.
9.3. Primanje gostiju.....	41.
9.4. Skrb za siromašne i bolesne.....	42.
9.5. Samostanski arhivi.....	43.
9.6. Samostanski pečati.....	43.
9.7. Samostanski natpisi.....	44.
9.8. Samostanske grobnice.....	44.
9.9. Izgled monaha.....	45.
9.10. Gregorijansko pjevanje.....	45.
9.11. Društveni i politički utjecaj samostana.....	46.
9.12. Ora et labora.....	46.
9.13. Posjedi samostana.....	46.
9.14. Darivanje samostana posjedima.....	47.
10. GOSPODARSTVO.....	50.
10.1. Orađivanje polja.....	50.
10.2. Uzgoj stoke.....	51.
10.3. Pčelarstvo.....	51.
10.4. Obrtništvo i industrija.....	52.
10.5. Mlinovi.....	52.
10.6. Isušivanje zemljišta.....	53.
10.7. Trgovina.....	53.
11. PISMENOST.....	54.
11.1. Škole.....	54.
11.2. Knjige.....	54.
11.3. Rad u scriptoriumu.....	55.
11.4. Beneventana.....	56.
12. UMJETNOST I ARHITEKTURA.....	58.
12.1. Benediktinske građevine.....	58.
12.2. Crkve.....	60.
12.3. Kiparstvo.....	61.

13. USPOMENE NA SVETOG BENEDIKTA U NARODU.....	62.
14. CISTERCITI.....	63.
15. ZAKLJUČAK.....	64.
16. POPIS PRILOGA.....	65.
17. POPIS LITERATURE.....	66.

SAŽETAK

Monaštvo je sastavni dio mnoštva religija, a posebno je važno u kršćanstvu. Kršćansko redovništvo nastaje oko sredine 3. stoljeća u Egiptu. Značajke prvih redovnika su manualni rad i stroga pokora. Oko 529. godine Benedikt iz Nursije osniva samostan u Montecassinu odakle su se benediktinci proširili čitavom Europom te stigli i na područje ranosrednjovjekovne Hrvatske. Benediktinsko zapadno monaštvo bilo je klica zapadne civilizacije i uspostave europske kulture koju danas baštinimo. Vođeni pravilom svoga osnivača Benedikta i geslom *moli i radi* benediktinci su obilježili vjerski, kulturni i društveni život, ističući se na području medicine, kulture, znanosti, poljodjelstva, itd. U Hrvatskoj su prve samostane uzeli u zaštitu vladari. Knez Trpimir 852. u Rižinicama, gradi prvi benediktinski samostan u Hrvatskoj, a kralj Petar Krešimir IV. izdao je povelju slobode Sv. Ivanu Evanđelistu u Biogradu pa ženskim cenobijima Sv. Marije u Zadru i Sv. Tome u Biogradu. Kralj Zvonimir držao je samostan Sv. Grgura u Vrani i obnovio Krešimirovu slobodu Sv. Mariji u Zadru. Od domaćih žarišta benediktinskog života u Dalmaciji isticala su se u srednjem vijeku osobito četiri opatije: Sv. Petar u Osoru i Sv. Krševan u Zadru, Sv. Stjepan kod Splita i Sv. Marija na Lokrumu. Mađarski pisci utvrđuju kao prvi benediktinski cenobij na području Panonije opatiju Sv. Martina u Pannonhalmi krajem 10. i početkom 11. stoljeća. Smatra se kako je postojalo 69 sigurnih muških benediktinskih samostana u našim krajevima i 36 sigurnih ženskih samostana. Najviše ih je iz razdoblja od 9. do 13. stoljeća.

Ključne riječi: Benediktinci, srednji vijek, Hrvatska, samostani

1. UVOD

Red benediktinaca najstariji je crkveni red na prostoru zapadnog kršćanstva. Vrlo su značajan red za cjelokupnu povijest Europe. Na prostore današnje Hrvatske benediktinci stižu relativno rano te kroz cijelo razdoblje hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti imaju vrlo snažne odnose sa hrvatskim vladarima. U razdoblju 11. stoljeća izgrađeno je, uz pomoć hrvatskih vladara, najviše benediktinskih samostana.

Temu diplomskog rada „Benediktinci u Hrvatskoj u razdoblju srednjeg vijeka“ izabrao sam iz jednostvanog razloga što smatram da kroz čitavo moje dosadašnje školovanje benediktincima je od većine ostalih poznatijih kršćanskih redova posvećeno uvjerljivo najmanje pozornosti, a isto tako smatram da su upravo benediktinci najvažniji kršćanski crkveni red. Ovaj rad započinjem samim počecima redovništva i najznačajnim predstavnicima tog primitivnog redovništva. Dalje nastavljam sa prikazom osobe sv. Benedikta, osivača benediktinskog reda, te njegovog života i djelovanja. Također vrlo kratko prikazujem probleme benediktinaca u novom vijeku te njihovo stanje danas. Nakon tog uvodnog dijela slijede poglavlja o benediktincima u Hrvatskoj u srednjem vijeku započevši sa prikazom najvažnijih odnosa benediktinaca i hrvatskih vladara. Dovoljno prostora posvetio sam i ženskom benediktinskom redu, koji je bio gotovo jednako utjecajan kao i muški red. U poglavljima Sjeverna Hrvatska i Južna Hrvatska dajem prikaz svih, prema Ostojiću, sigurnih, dvojbenih i vjerojatnih samostana na hrvatskim prostorima. Postoji i poglavlje koje prikazuje život unutar jednog benediktinskog samostana, gospodarstvo te trgovinu. Vrlo je značajno poglavlje o pismenosti i školama, a ništa manje nije važno niti poglavlje o umjetnosti i arhitekturi benediktinaca. Već ovdje u ovom kratkom uvodu može se vidjeti koliki je raspon poslova obuhvaćao benediktinski red; današnjem čovjeku nevjerojatno je zamisliti prosječnog svećenika koji bi bio zaokupljen ovakvim poslovima kao benediktinci u srednjem vijeku.

Kao osnovna literatura za pisanje ovog rada poslužio mi je rad splitskog svećenika i povjesničara Ivana Ostojića „Benediktinci u Hrvatskoj“ u tri sveska iz 1963., 1964., i 1965. godine. Također mi je od važnije literature bila knjiga „Kršćanstvo na hrvatskom prostoru“ Franje Šanjeka.

2. PREDBENEDIKTINSKO MONAŠTVO

Iako je redovništvo općenita pojava, zajednička mnogim religijama, ipak je ono posebna značajka i jedan od bitnih čimbenika u životu Rimske Crkve u prošlosti i u sadašnjosti. Kršćansko redovništvo nastaje oko sredine 3. st. u predjelima južno od Aleksandrije (Egipat), a razvija se kao anahoretizam (pustinjaštvo) i cenobitizam (život u zajednici). Utemeljitelj anahoreta je Pavao iz Tebe (prema Jeronimu), odnosno Antun (231-356), dok se osnivačem cenobita smatra Pahomije (286-346).¹

Askeza se pojavljuje u svim religijama svijeta. Kod Židova su dali konkretne oblike nastojanju oko duhovne savršenosti preko uzdržavanja od tjelesnih ugodnosti primjeri Ilije, Elizeja i nekih drugih proroka. Iz toga razdoblja najpoznatiji je Ivan Krstitelj. Kršćanstvo je upravilo težnju za čudorednim savršenstvom smjernicama evanđelja, u kojemu se uz obvezatno vršenje zapovijedi, predlažu na slobodni prihvati još i savjeti. Kršćani prvih stoljeća, koji su htjeli slijediti te evanđeoske savjete, zvali su se asketi. Živjeli su najprije u vlastitim kućama, a kasnije u pustinji. Ovaj bijeg u pustinju, naročito Gornjeg Egipta, poprimio je veće razmjere polovinom 3. st. a dalo mu je povod progonstvo kršćana pod carem Decijem (249.-251.). Kada su progoni završili, većini onih koji su pobjegli, ovaj način života se svidio te su ostali u pećinama i pustinjama. Uskoro su im se priključili mnogi kršćani. Monaštvo se ubrzo razvilo u novi crkveni stalež te je kao takvo zauzelo istaknuto mjesto u povijesti Crkve.²

Najkarakterističnijim predstavnikom ovih prvih pustinjaka, anahoreta ili eremita smatra se sv. Pavao Tebanski (oko 227.-341.). Prvi za koga se zna da je počeo u zabačenim predjelima kraj Crvenog mora oko sebe kupiti učenike i približavati jedne drugima bio je Antun Opat (oko 251.-356.). Prvim utemeljiteljem cenobitskog načina života i tvorcem prvog samostana smatra se Pahomije (umro oko 346.). On je opasao zidom više monaških koliba u Gornjem Egiptu. Prvi je napisao nekoliko pravila. Bazilije Veliki (329.-379.) je sa svoje dvije regule ublažio strogost, ali usavršio organizaciju. Prvi je smjestio monahe pod zajednički krov, odredio im zajednički rad te ih obavezao na zajedničke vježbe. Odlučio je

¹ Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1991., str. 34.

² Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., Benediktinski priorat Tkon, Split, 1965., str. 9.

monahe izvesti iz pustinje natrag među svijet, ali tako da se oni ne utope u svijetu. Zato je od njih tražio da budu obrazovani i odredio da se manastiri grade nadomak naselja.³

Dvije značajke dominiraju u školama svih pustinjačkih učitelja: manualni rad i stroga pokora. Ovaj je pokret tako hitro napredovao, da je već četvrto stoljeće razdoblje najvišega uspona ovog primitivnog redovništva.⁴

Zadatak redovništva sastoji se u tome da onu odmaknutost od svijeta koja je potrebna svemu što je kršćansko predstavlja i predočuje svojim životom kao uzor.⁵

Slika 1. Sveti Antun Pustinjak

³ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., str. 33.

⁴ Isto, str. 33.

⁵ August Franzen, *Pregled povijesti crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2004., str. 86.

3. POČECI BENEDIKTINSKOG REDA

Benediktinsko zapadno monaštvo bilo je klica zapadne civilizacije i uspostave europske kulture koju danas baštinimo. Vođeni pravilom svoga osnivača svetoga Benedikta i geslom *moli i radi* benediktinci su obilježili vjerski, kulturni i društveni život, ističući se na području medicine, kulture, znanosti, poljodjelstva, itd.⁶

Dva su glavna razloga posvudašnjoj pobjedi benediktinskoga reda. Prvi se nalazi u prednostima regule, koja je jasnoćom i umjerenošću nadvisivala sva dotadašnja redovnička pravila te je pokazala u sebi najviše praktičnoga takta i gipkosti za prilagođavanje prilikama vremena i okoline. Drugi pak razlog benediktinske pobjede bio je u tome, što su i rimska kurija, i crkveni sabori, i državne vlasti htjele i pozitivno radile, da se benediktinska regula kao specifično rimska svuda uvede.⁷

3.1. Grgur Veliki

Presudnu etapu u povijesti benediktinskoga reda obilježio je papa Grgur Veliki, kada je 596. godine otpremio iz Rima u Englesku četrdesetak monaha na čelu sa sv. Augustinom. Benediktinci su na taj način postali misionari. Grgur Veliki (540.-604.) upoznao je kršćanski svijet sa sv. Benediktom. Najviše je pridonio, da je svijet upoznao djelo sv. Benedikta time, što je njegove monahe izveo iz Italije, proširio ih po dalekim krajevima te pripremio put, da regula sv. Benedikta postane općom monaškom normom na Zapadu. Nadalje je doradio liturgijske melodije i ustalio službeni koral rimske crkve. Zbog svega toga prozvan je suosnivačem benediktinskog reda.⁸ Izvor za poznavanje Benediktova života pruža nam sveti Grgur Veliki u drugoj knjizi svojih „Dijaloga“ napisanih između 593. i 594. godine. To je bilo vrijeme pedesetak godina nakon Benediktove smrti. Benediktov život opisan je u okviru klasične monaške hagiografije. Ključ za razumijevanje čudesnih opisa jest tipološka metoda kojom na osnovi pojedinoga biblijskog lika i čudesna događaja iz njegova života pisac izgrađuje svečev duhovni lik. Kako bi posvjedočio istinitost opisanoga, sv. papa Grgur poziva se na četvoricu autentičnih svjedoka, Benediktovih učenika. To su Konstantin i Simplicije, montecassinski opati te Valentinian, lateranski opat i Honorat, opat iz Subiaca. Drugi izvor za

⁶ Liljana (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, Verbum, Split, 2008., str. 1.

⁷ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., str. 39.

⁸ Isto, str. 38.

poznavanje sv. Benedikta je njegovo „Pravilo“ koje je postalo izvor i nadahnuće za monaštvo u prvome tisućljeću, a većina monaha slijedi njegovo Pravilo i kasnije.⁹

3.2. Sveti Benedikt do dolaska u Montecassino

Benedikt je rođen u plemićkoj obitelji nursijskih patricija 480. godine. Iako se godina rođenja ne može sa sigurnošću odrediti, sigurno je kako je rođen na zalazu Rimskoga Carstva, što će utjecati na slijed događanja i Benediktove životne odluke. O Benediktovoj obitelji ne zna se mnogo. Smatra se kako je pripadao povlaštenoj, senatorskoj obitelji. Osim Benedikta, njegovi su roditelji imali i kćerku Skolastiku koja je, po predaji, od djetinjstva bila određena za posvećeno djevičanstvo. Vjerojatno je već vrlo rano Benedikt čuo za monaški život budući da je nedaleko od Nursije živio monah Spes, utemeljitelj nekoliko samostana. Mladi je Benedikt poslan u Rim na studije. Spomen na njegove studentske dane još i danas čuva mala kapelica s. Benedetto in Priscinula. Rim Benediktovih studentskih dana više nije bio središte Carstva, jer je već tri puta bio opustošen te je spao sa 800 000 na samo 30 000 stanovnika. U to su se vrijeme još osjećale posljedice Alarikova osvajanja 410. godine. Benedikt je bio razočaran tadašnjim stanjem u Rimu i potištenošću koja je bila na svim razinama društva te napušta studij i povlači se zajedno sa svojom dadiljom u osamljeno mjesto Enfide. U to je vrijeme Benedikt vjerojatno imao 17 godina. Crkvene su prilike bile složene i žalosne. Godine 498. Crkva je bila toliko razjedinjena da su istodobno postojala dvojica papa kao posljedica stranačkih politika i razjedinjenosti unutar rimske crkvene zajednice. Pred svime se Benedikt povukao u Enfide odakle će načiniti presudan korak dalje, napustivši svoju dadilju i svaku vezu s poznatim svijetom. Povukao se u brdovit kraj Subiaka, oko osam kilometara od Enfidea. Tu će, pod vodstvom monaha Romana, započeti eremitski život skriven u jednoj pećini. Roman je Benedikta odjenuo u monašku tuniku i povremeno mu donosio hranu i tako na neki način označio početak Benediktova monaškog života. Benedikt je tu ostao skriven oko tri godine u potpunoj samoći. Osim druženja s Bogom u tome razdoblju upadao je i u napasti. Tako Monah Dorotej kaže: „Kada je jednom potaknut sjećanjem na Rim, bio pritisnut tjelesnom strašću, gol se bacio u trnje i koprive da ugasi neuredan plamen tijela.“. O njegovom osamljeničkom životu govori i zgoda o susretu sa jednim svećenikom kojega je susreo na sam Uskrs te Benedikt tek tada saznaje da je toga dana bio Uskrs. Njegovu su prisutnost zapazili okolni pastiri koji su se rado s njim zadržavali i dijelili s njim svoje

⁹ Monah Dorotej, *Povijest monaštva*, Verbum, Split, 2006, str. 227.

poteškoće. Na taj se način glas o njemu sve više pronosio. U dvadesetak kilometara udaljenom mjestu Vicovaro dogodila se smrt tamošnjeg opata pa su tamošnji monasi zamolili mladog Benedikta da ga naslijedi. Benedikt je na to pristao, iako je mlak monaški život te zajednice bio u suprotnosti s njegovom ozbiljnom zahtijevnošću. S vremenom se monasi samostana u Vicovaru počinju neslagati s odredbama novoga opata te su ga se htjeli riješiti odlučivši otrovati ga čašom otrovana vina. Benedikt je otkrio njihove planove i odlučio se vratiti samotnjačkom životu. Nakon njegova povratka u Subiak, oko njega su se počeli okupljati učenici koji su ga željeli slijediti u monaškom životu. Tako je nastalo više malih zajednica od oko dvanaest monaha kojima je Benedikt na čelo postavljao opata. S vremenom je nastalo dvanaest takvih zajednica. Ostaje zagonetka kako je Benedikt u to vrijeme organizirao te male samostane. Plodan duhovni život benediktovih zajednica u Subiaku privlačio je brojne hodočasnike što je izazvalo zavist svećenika Florencija koji je pokušao ukloniti Benedikta poslavši mu prvo otrovan kruh, a kasnije i razgolićene djevojke kako bi pobunio Benediktove monahe. Benedikt je svemu tome odolio te je sa skupinom učenika potražio novo, mirnije mjesto.¹⁰

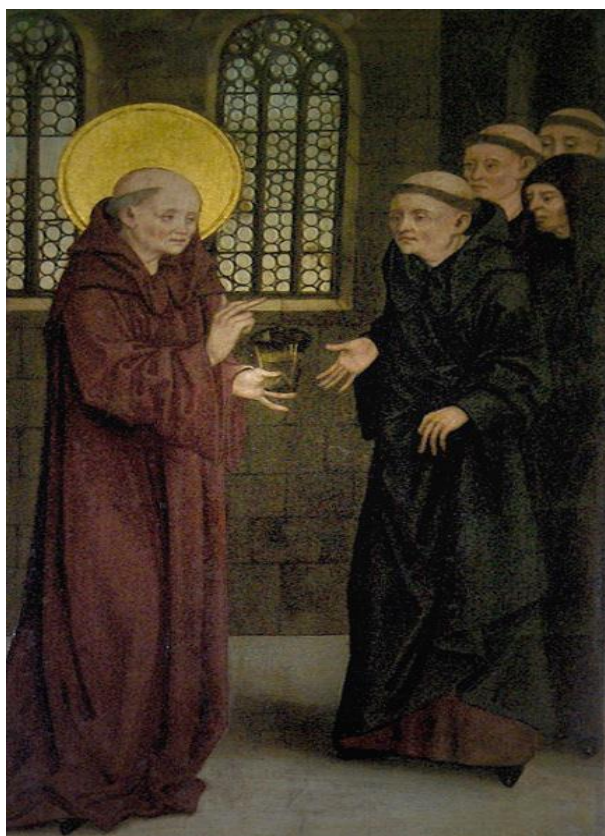

Slika 2. Sveti Benedikt

¹⁰ Dorotej, *Povijest monaštva*, str. 227.- 230.

3.3. Život sv. Benedikta u Montecassinu

Novo je odredište bilo Montecassino, gdje su se Benedikt i njegovi učenici nastanili oko 529. godine. Na tome je brdu u to vrijeme još štovan poganski kult Venere, Apolona i Jupitera. Nakon što su monasi uništili poganska kulna mjesta, na mjestu Apolonova hrama sagradili su crkvu sv. Martina. Na mjestu žrtvenika sagradili su crkvu sv. Ivana Krstitelja. Sveti papa Grgur opisuje brojne poteškoće na koje su nailazili Benedikt i njegovi monasi u izgradnji samostana i zajednice. Do danas su sačuvani samo pojedini ostaci prvotnog samostana iz vremena sv. Benedikta. Na temelju Benediktova Pravila može se barem djelomično predočiti kako je izgledao prvotni samostan jer u Pravilu spominje raspodjelu i namjenu pojedinih zdanja. Tako spominje crkvu, kuhinju, blagovaonu, ostavu, vrt, mlin, knjižnicu, radionice i druge prostorije.¹¹

Slika 3. Sveti Benedikt i čaša s otrovom

¹¹ Dorotej, *Povijest monaštva*, str. 230., 231.

4. BENEDIKTINSKI RED NAKON SREDNJEG VIJEKA

4.1. Benediktinci u novom vijeku

Od 13. st. nadalje, broj se benediktinskih obitelji umanjivao tako, da je od desetaka tisuća starih samostana samo oko tisuću i petsto opatija preživjelo srednji vijek. U novom vijeku napadale su benediktince tako teške i mnogobrojne nedaće, da su na koncu bili gotovo izbrisani s lica zemlje. Kao neprilike spominju se: protestantska reformacija sa vjerskim ratovima, jansenizam, jozefinizam i francuska revolucija. Posljedica je svega ovoga bila da je Napoleona preživjelo vrlo malo opatija. Napokon, u prvoj polovini 19. st. i te ostatke ostataka napale su velike sekularizacije, zaplijene posjeda i teški uvjeti u gotovo svim zemljama Europe, tako da je u nekih 30-ak samostana bilo manje od petsto monaha.¹²

4.2. Utjecaj protestantizma i prosvjetiteljstva na benediktinski red

Reformacija je u 16. stoljeću oslabila organsko jedinstvo Crkve u Europi. Luther je zaniijekao božanski temelj papinskog primata, crkvenu predaju, djelotvornost sakramenata, itd. Iz toga je porizišao mentalitet duboko obilježen subjektivizmom i individualizmom - danas jako raširen i među katolicima - koji je pridonio sve većem odvajanju vjere od djela. Sve je to pridonijelo razvitku modernoga kapitalizma. Model kalvinističkog društva pripravo je teren francuskom prosvjetiteljstvu 18. stoljeća i značajno utjecao na različite avangardne struje posljednjih stoljeća.¹³ Reformacija 16. stoljeća nije samo iz temelja potresla redovništvo, ona je i umanjila njegov ugled na najosjetljiviji način. Kao i mnogi drugi reformatori, Luther je i sam bio redovnik, a prekinuvši s prošlošću, nagovijesto je redovništvu borbu bez poštade i milosti.¹⁴ Različiti su razlozi pridonijeli odvajanju vjere od djela. Već je u srednjem vijeku prosperitet samostana izazivao pohlepu vlasti, kraljeva kao i plemstva. Zapljene i otimačine umjetničkih djela bile su česte u cijeloj Europi. Posebno je doba reformacije bilo obilježeno napadima na samostane. U Njemačkoj su samostani desetkovani, u skandinavskim zemljama su praktički nestali, a u Francuskoj su im ratovi među kršćanima

¹² I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., str. 44., 45.

¹³ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 36.

¹⁴ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, str. 83.

nanižali veliku štetu. U Engleskoj su naredbom Henrika VIII. od 1534. nadalje zatvoreni brojni samostani koji nisu pristali na odvajanje od Rima.

Voltaire je tvrdio da je redovnički život (sa zavjetima čistoće, siromaštva i poslušnosti) protivan ljudskoj naravi. Stav prosvjetiteljstva obilježen je sve većim neprijateljstvom prema Crkvi i redovništvu, što je na kraju dovelo do toga da su mnogi samostani ukinuti po naredbama „rasvijetljenih vladara“ 18. stoljeća (posebno Marije Terezije i Josipa II.), u razaranjima i krvoprolićima Francuske revolucije ili ukinućima samostana u liberalnim državama (u 19. st.). Među mnogim primjerima, izdvajaju se dva: U Francuskoj je opatija Cluny 1790. godine proglašena „javnim kamenolomom“ i danas je ostao samo neznatni dio njezine veličanstvene crkve. U Italiji je 1861. godine izgradnja željezničke pruge Milano-Genova sraznila sa zemljom Bramanteov klaustr milanske opatije Chiaravalle.¹⁵

4.3. Benediktinci danas

U drugoj četvrtini 19. st. počeli su ponovno uzdizanje, najprije u Bavarskoj i Francuskoj, onda po Pruskoj i dalje po Europi.¹⁶ Danas je benediktinski red podijeljen u šesnaest kongregacija. Svaka vrši regulu prema svojim deklaracijama, konstitucijama i statutima. Svaka ima na čelu opata prezesa, nadopata ili generalnog opata, a konfederacija svih kongregacija (od 1893. godine) opata primasa, kojeg biraju svi opati reda na dvanaest godina. Benediktinaca je sveukupno 1963. godine bilo 12 131 u oko dvijesto samostana. Kratica za oznaku članova svih ovih kongregacija je: O.S.B., dok grb, nosi na sebi dvostruki križ zasaden navrh troglavog brda i na plavom polju preko križa ispisanu riječ: *PAX* (Mir). Ispod grba često se čita program sv. Benedikta: *Ut in omnibus glorificetur Deus* (Neka je u svemu slava Bogu)! ili isto skraćeno: *U.I.O.G.D.*¹⁷

Danas u Hrvatskoj postoji ukupno devet benediktinskih samostana: osam ženskih i jedan muški. Ženski benediktinski samostani su ovi: na otoku Cresu, Hvaru, Krku, Pagu, Rabu, u gradu Šibeniku, Trogiru i Zadru. Jedini muški benediktinski samostan nalazi se na brdu Čokovac pored Tkona na otoku Pašmanu, sučelice Biogradu.¹⁸

¹⁵Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 37.

¹⁶I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., str. 46.

¹⁷Isto, str. 46.

¹⁸<http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>

5. BENEDIKTINCI NA PROSTORU SREDNJOVJEKOVNE HRVATSKE

5. 1. Redovništvo u Hrvatskoj

U hrvatskom ranosrednjovjekovlju dominira redovništvo kao ideja povlačenja i bijega u samoću, koje ujedinjuje općenito prihvaćeno Pravilo sv. Benedikta. Sv. Jeronim je najslavnije redovničko ime iz naših krajeva. Njemu dugujemo i prve vijesti o cenobijima uz našu obalu i na kamenitim dalmatinskim otocima.¹⁹ Jeronim je rođen oko 347. u Stridonu (Dalmacija). Došao je već zarana u Rim i ondje stekao odlično obrazovanje. Na jednom putovanju u Galiju upozna se s jednom redovničkom naseobinom pa je odlučio i sam živjeti redovničkim životom.²⁰

U Dalmaciji, Bosni i sjeveristočnim dijelovima Hrvatske nalazimo tragove redovnicima sv. Bazilija: Sv. Juraj u Kostelcu kraj Senja, Vrbas na istoimenoj rijeci u Bosni, Čerić kod Osijeka i samostan sv. Demetrija na Savi, dok se u zadarskim crkvama sv. Anastazije i sv. Platona liturgija obavlja na istočnom obredu i grčkim jezikom.²¹

Najstariji monasi iz naših krajeva, koji su nam poznati po imenu, bila su dva Rabljanina: Marin, čije ime nosi današnja republika San Marino te Leon. Oni su krajem 3. i početkom 4. st. provodili pustinjački život u brdima nedaleko grada talijanskog Riminija.²²

5.2. Pokršćavanje Hrvata

Prvi od Hrvata i Slavena bili su pokršteni, najvjerojatnije, odmah po doseljenu, početkom 7. stoljeća, ali je intenzivnije pokršćavanje počelo tek u 9. stoljeću. Tada su, ponajprije preko gradova bizantske Dalmacije, na hrvatski prostor stizali misionari i iz Bizanta i iz Italije i iz Franačke. Pokršćavanje nije bilo nikakav planomjerni vjetar koji vitla nad maglovitim ljudskim prostorima, nego je to bio vrlo složeni društveni pokret, revolucija koja je uključivala raznovrsna i proturječna kretanja, prolazila kroz relativna zatišja i uspone, uzrokovala socijalno-psihološke promjene. Pritom je pokršćavanje iz različitih sredina

¹⁹ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 34.

²⁰ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, str. 80.

²¹ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 34.

²² I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., str. 6.

stvaralo osebujno stanje: učenici solunske braće Ćirila i Metoda donijeli su u hrvatsku obred na slavenskom jeziku i slavensko pismo, koje se u Hrvatskoj kasnije razvilo u karakterističnu uglatu glagoljicu, a istodobno se širi i latinski jezik i liturgija. Pokršćavanje je značilo prelazak iz gentilne u univerzalnu religiju. Drugim riječima: ono je omogućavalo Hrvatima ulazak u europski civilizacijski krug. Prihvaćanje kršćanstva bilo je preduvjet bilo kakva drugoga kontakta hrvatskoga društva s kršćanskim sredinama, odnosno preduvjet bilo kakva napretka; nije postojala nikakva alternativa pravu, pismenosti, kulturi, zajedničkom jeziku itd. osim onoga što je stizalo preko kršćanstva.²³

5.3. Najstariji podaci o samostanima u Hrvatskoj

Obavijesti o najstarijim samostanskim zajednicama na istočnom Jadranu u 9. st. nisu tako iscrpne da bismo mogli podrobnije poznavati njihov postanak i razvoj, ali se ipak čini da im prve poticaje valja tražiti u franačko-akvilejskom krugu. Da je između najstarijeg samostana i crkve što su otkriveni u Rižinicama povrh Solina i franačkog područja postojala neka veza, može se samo naslućivati oslanjajući se na nekoliko uzajamno neovisnih činjenica. U ispravi iz godine 852. sam knez Trpimir ističe da je „sagradio samostan i u njemu smjestio zbor braće“. U Rižinicama je otkopan ulomak oltarne pregrade s imenom kneza Trpimira, pa je najvjerojatnije upravo tu bio samostan, spomenut u ispravi iz 852. god. I napokon, na Trpimirovu je dvoru prije te godine boravio benediktinac Gottschalk iz Orbaisa, a na margini je Čedadskog evanđelistara zabilježeno i ime kneza Trpimira.²⁴

Podaci o samostanima s kraja 9. i početka 10. st. već mnogo jasnije upućuju na akvilejsko ishodište. Na natpisu kneza Branimira iz Nina spominje se opat Teodebert, a zadarski prior Andrija u oporuci iz 918. ostavlja neka dobra crkvi sv. Krševana i opatu Odolbertu. Germanska imena tih opata upućuju na franačko podrijetlo njihovih samostana. Te najstarije redovničke zajednice još se ne nazivaju benediktinskima, premda su se temeljile na pravilima sv. Benedikta. Prva zajednica koja je bila izravno vezana uz benediktinsku Maticu u Monte Cassinu bio je obnovljeni samostan sv. Krševana u Zadru godine 986. Franačko-akvilejsko djelovanje na istočnojadransko redovništvo 9. st. zamjenjuje od kraja 10. st. benediktinski utjecaj s apeninskog poluotoka i Monte Cassina. U 11. stoljeću stvara se mreža

²³Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest, 21. knjiga*, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb 2008., str. 96., 97.

²⁴Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 74.

benediktinskih samostana na istočnom Jadranu. Najistaknutije od njih utemeljuju uglednici iz dalmatinskih gradova (Madijevka Cika i samostan sv. Marije u Zadru, Splitski Petar Crni i samostan sv. Petra u Selu) ili sam kralj (Petar Krešimir IV. i biogradski samostani sv. Ivana i sv. Tome), ali je dio samostana održavao izravne veze s benediktinskim samostanima na zapadnoj obali Jadrana. Jednim od uporišta bila je opatija sv. Marije na Tremitima. Jedan došljak iz te opatije utemeljio je 1023. samostan sv. Marije na Lokrumu ispred Dubrovnika. Istom je samostanu godine 1050. utemeljitelj predao crkvu sv. Silvestra na otoku Biševu. Jadranski je prostor tako u 11. stoljeću bio isprepleten i djelovanjem benediktinskih samostana, na koje je zračila matica iz Monte Cassina. Benediktinski samostani na istočnom Jadranu postali su glavnim uporištem duhovnog stvaralaštva. Ono se najljepše iskazivalo u razvoju latinskog pisma.²⁵

Ostojić je utvrdio 69 sigurnih muških benediktinskih samostana u našim stranama (Hrvatska, Boka kotorska, Srijem) i 36 sigurnih ženskih samostana. Daleko najviše ih je iz razdoblja od 9. do 13. st. stoljeća. Dakle ukupno imamo kroz povijest sigurno 105 benediktinskih samostana. Stvarni broj je vrlo vjerojatno znatno veći. Nekada je kod nas bilo oko tri puta više muških samostana od ženskih, danas je obrnuto. Neki od najstarijih benediktinskih samostana u Hrvatskoj osnovani su u ovim mjestima: Karin, 850., Biševo, otočić pored otoka Visa, 850., Rižinice (pored Splita), 852., Zadar, Sv. Krševan, 908., Nin, Sv. Ambrozije, 941., Nin, Sv. Marija, 948., Ugljan (na istoimenom otoku pored Zadra), 988.²⁶

5.4. Poznatiji monasi na prostoru Hrvatske iz ranog srednjeg vijeka

Jedan od poznatijih monaha bio je Romuald, utemeljitelj kamaldoljana i vrlo istaknut reformator benediktinskog monaštva. Krajem 10. st. ili početkom 11. st. boravio je u Istri i podizao samostane. Njegova je uspomena i danas živa na Lirskom kanalu gdje pokazuju špiju u kojoj je živio. Poznat je bio i Gaudencije, Romualdov učenik i osorski biskup, a u mladosti je živio kao pustinjač na brdu Osorščici. Iz toga vremena je i sv. Ivan Povaljski, prozvan po mjestu Povlja na Braču gdje se nalazio benediktinski samostan. Poznati pustinjač bio je i sv. Martin Podsusedski, nazvan propovjednik mira. Među poznatije stare biskupe benediktince ubrajaju se Lovro Dalmatinac, Ivan Trogirski, Duh Zagrebački i Grgur Ninski. Lovro Dalmatinac i Ivan Trogirski došli su iz osorskog samostana a taj je samostan bio

²⁵ N. Budak – T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 75.

²⁶ <http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>

rasadnik svetih i slavnih muževa, kako stoji u Kamaldoljskim analima. Lovro je bio nadbiskup u Splitu (1060.-1099.), vođa crkvene reforme i glavni savjetnik hrvatskih kraljeva Petra Krešimira IV, Zvonimira i Stjepana II. Ivan je biskupovao u Trogiru, bio je crkveni reformator, a trogirski ga je crkva proglasila svecem i uzela za svog zaštitnika. Duh je bio prvi zagrebački biskup, vjerojatno benediktinac, jer je iz neke benediktinske opatije donio u Zagreb ritualne knjige. Grgur Ninski je navodno živio i umro u nekom samostanu blizu Šibenika. Benediktinski monah i splitski nadbiskup Rajnerije (1175. - 1180.) je u sporu oko crkvenih posjeda u Poljicima bio kamenovan, a splitska ga crkva štuje kao sveca.²⁷

5.5. Redovništvo u doba hrvatskih vladara

Općenito se drži, da su veze Hrvata s Rimom počele godine 641. ili 642. U tom prvom dodiru igrao je glavnu ulogu opat Martin. On je vjerojatno pripadao benediktinskoj reguli kojoj su sigurno pripadali i drugi papinski legati poslani hrvatskim vladarima. Sve tamo do Majnarda i, vjerojatno, Teuzona u doba kralja Krešimira te Gerarda i Gebizona u vrijeme kralja Zvonimira. Benediktinci su i inače utvrđivali veze Hrvata s Rimom. Početkom 9. st. cijela je Hrvatska potpala pod franačko vrhovništvo. Radi toga su preko patrijaršije u Akvileji počeli dolaziti iz Franačke redovnici, svećenici i biskupi. Franački su monasi vjerojatno i organizirali prve zapadnjačke samostane u Hrvatskoj. To nam donekle potvrđuju germanska imena najstarijih poznatih opata u Dalmaciji. Po uzoru na ostalu kršćansku europu, koja je bila puna benediktinaca, i hrvatski su vladari, počevši od kneza Mislava, u prvoj polovini 9. st., pa sve do kralja Stjepana II. krajem 11. st., ili osnivali nove ili bogato obdarivali već postojeće zadužbine. Tako su neki sagradili samostan, jer nisu imali potomstva, pa su na taj način htjeli svojim štićenicima učiniti siromahe i bolesnike, uz obavezu da ih se monasi sjećaju kao dobročinitelje. Drugi su darivali samostan iz zahvalnosti, što im je pomogao u nevolji. Treći su poslije burna života podigli zadužbinu, da u njoj tiho i dobrovoljno provedu ostatak života. Neki su to činili iz obiteljskog ponosa jer bi im se u suprotnom bilo zamjerilo. U samostanima su utemeljitelji spremali sebi i obitelji počivalište poslije smrti.

Od čitavoga samostanskog života u Hrvatskoj u 9. st., osim konstatacije da je knez Trpimir sagradio jedan samostan, poznato nam je samo ime ninskog opata Teodoberta u doba kneza Branimira i ime samostanskoga predstojnika Žitalja iz pratnje kneza Mutimira. Puno

²⁷ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., str. 141. - 146.

obilatiji podatak ne pruža nam ni 10. stoljeće. Na početku saznajemo za opata Odolberta u Zadru i za monahe glagoljaše u Hrvatskoj. Sredinom 10. st. kralj Krešimir II. obdario je samostan Sv. Krševana u Zadru.

U drugoj polovici 11. stoljeća nastaju, što znamo, svi naši kraljevski samostani, a i nekoliko zadužbina hrvatskih odličnika. U istom vremenskom odsjeku podižu i neki naši gradovi vlastite samostane. Uza svu škrtost vrela, posjedujemo dokaze, da su se koncem 11. stoljeća benediktinci i benediktinke nalazili na četrdesetak mjesta po raznim našim krajevima, i da su u barem trinaest mjesta došli kroz drugu polovicu, najviše šezdestih godina, istoga stoljeća. Ovdje moramo posebno istaknuti kamaldoljski ogranak, koji je tokom 11. i 12. stoljeća bio jedan od najutjecajnijih čimbenika u razvoju crkvenoga, i s njim dosta tijesno povezanoga, društvenoga života u Hrvatskoj i Dalmaciji. Iz toga vremena, pored kraljeva, ostali su nam kao najpoznatije i na kraljevskim dvorovima najutjecajnije ličnosti upravo nekoliko biskupa kamaldoljana (Gaudencije Osorski, Lovre Splitski, Ivan Trogirski, Rajnerije Splitski...²⁸).

U razdoblju od Zvonimirove smrti do Kolomanova dolaska na hrvatsko prijestolje Hrvatsku su razdirale oštre građanske borbe i ratovi. I najjače opatije trpjele su tada veliku bijedu. U tom općem metežu mnogi su samostani zauvijek propali. Među ovima ponajviše zadužbine hrvatskih vladara, jer su ih ratujuće stranke smatrale državnim ustanovama. Nadošli mađarski kraljevi nisu imali interesa obnavljati samostane. Ipak, nekoliko su ih sagradili u Panonskoj Hrvatskoj, ali ponajviše kako bi preko njih učvrstili svoj položaj u novostečenoj zemlji. Benediktinci su od svih hrvatskih kraljevskih samostana uspjeli zadržati u svojim rukama jedino Krešimirovu zadužbinu, rogovsku opatiju u Biogradu na Moru, koja je uskoro prenesena na Pašman. U 12. stoljeću postoji u Hrvatskoj sedamdesetak samostana od koji su dvije trećine u Dalmaciji. Slijedeće, 13. st. u znaku je općeg zatoja i postepenog opadanja. Monasi su poklonima, vlastitim radom i umjerenim trošenjem prihoda osigurali samostane, pa nisu više onako intenzivno vršili pravilo rada. Osim toga, benediktince 13. st. zatekao je nastup prosjačkih redova u nazadovanju. Ovi su redovi lišili stare opatije najboljeg pomlatka, jer su se novim nastupom, aktivnijim životom, strožim siromaštvom i demokratskijim konstitucijama znali približiti prostom puku. I kod nas su iz benediktinskih opatija pojedini monasi ili čitavi ženski samostani prelazili u prosjačke redove. nerijetko su također opoustjele kuće benediktinaca bile predane franjevcima. Krajem 14. i u 15. st. bilo je

²⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, str. 82. - 85.

pokušaja da se produži život starim samostanima time, što je crkvena vlast naređivala jednom ili drugom, dominikancu ili franjevcu da preuzme benediktinsku opatiju.²⁹

Redovnici i redovnice sv. Benedikta vrlo su aktivni i u političkom životu Hrvatske. Trogirski biskup Ivan Ursini (1062.-1111.) savjetnik je Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira. Splitski nadbiskup Lovro (1059.-1099.) Zvonimirov je „duhovni otac“, prijatelj i savjetnik u provedbi grgurovske reforme u Hrvatskoj. Madijevka Čika, opatica Sv. Marije u Zadru, posjećuje svog polubrata Petra Krešimira IV (Šibenik, 1066.) i kralja Dmitra Zvonimira (Knin, 1087.). Iz arhivske građe vidi se da su i cisterciti imali istaknutu ulogu u crkveno-političkom životu Hrvatske.³⁰

5.6. Trpimir, darovnica i Gottschalk

U stvaranju prvotne državne organizacije, uspostavljene upravo u njegovo vrijeme, Trpimir se oslanjao na pomoć Crkve, najorganiziranije institucije na hrvatsko-dalmatinskom prostoru. U podnožju svoje kliške utvrde podigao je benediktinski samostan u Rižinicama, možda prvi u Hrvatskoj, iskoristivši u tu svrhu napuštenu antičku vilu. Istovremeno je uspostavio, odnosno nastavio prisne odnose sa splitskim nadbiskupom, kojemu je, kao protuuslugu za pruženu financijsku pomoć pri izgradnji rižiničkog samostana, prepustio dio desetinskih prihoda s kliškog imanja i potvrdio ranije stečene posjede na hrvatskom teritoriju.

Iz isprave se vidi da je hrvatski knez još uvijek priznavao franačko vrhovništvo, makar i formalno. Odnos dviju vlasti vidi se i na primjeru benediktinskog redovnika i otpadnika Gottschalka, tvorca učenja o predestinaciji, zbog čega je bio izložen progonima Crkve, pa napokon i svjetovnih vladara. Tražeći spas, Gottschalk je stigao na Trpimirov dvor kao posljednje sigurno utočište. O svom boravku ostavio je nekoliko dragocjenih zapisa. Među ostalim zabilježeno je da su Hrvati Trpimira oslovljavali prema bizantskom običaju kao „vladanje“ (regnum), personifikaciju vlasti.

Pojava Gottschalka na hrvatskom dvoru u vrijeme kada ga je progonio gotovo čitav Zapad, jasan je pokazatelj stupnja Trpimirove političke samostalnosti. Među Gottschalkovim se zapisima sačuvao i jedan o ratu Trpimira s narodom Grka, iz kojega je knez izašao kao pobjednik. Da li je pod Grcima Gottschalk podrazumijevao Dalmatince, podanike grčkog

²⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, str. 85. - 87.

³⁰ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 43.

cara, ili se radilo o nekoj bizantskoj ekspediciji? Zapis o tome ne govori.³¹ Kako su Mlečani bili formalni podanici grčkog cara, to je benediktinac Gottschalk, koji taj događaj opisuje i njih mogao nazvati „narodom Grka“. Da se radilo o Grcima, Gottschalk je mogao ustanoviti na temelju vlastitog uvida ili obavijesti dobivene od Hrvata.³²

Knez Trpimir 852. u Rižinicama, između Klisa i Solina, gradi prvi benediktinski samostan u Hrvatskoj, a svoj čin opravdava u najstarijoj hrvatakoj vladarskoj povelji: „Božjim nadahnućem potaknut, ne znajući kada će osvanuti sudnji dan i (moj) posljednji čas i veoma zabrinut za spas svoje duše, posavjetovavši se prethodno sa svojim županima, sagradio sam pomoću Božjom (ovaj) samostan i u nj doveo zbor braće (tj. montecassinskih benediktinaca) da me njihove revne molitve oproste od grijeha pred Bogom.“³³

Trpimirova darovnica, prva s hrvatskog područja sačuvana isprava, izazvala je brojne diskusije u historiografiji. Oporavala se njezina autentičnost, pojedini dijelovi sadržaja ili pak datiranje. Najnovije jezične i sadržajne analize pokazale su da je srž isprave vjerodostojna, no da je s vremenom ponešto dodano. Pitanje točnog datiranja isprave još je sporno, ali se uvriježilo njen nastanak stavljati u 852. godinu.

Kameni ulomak s imenom kneza Trpimira otkopan je 1891. u Rižinicama ispod Klisa. Riječ je o ulomku oltarne pregrade na kojem se spominje Trpimir i njegova kneževska vladarska titula: PRO DUCE TREPIM(ero) - za kneza Trpimira. To je do danas najstariji natpis na kamenu sa spomenom imena i titule nekog hrvatskog vladara. Čuva su u muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.³⁴

Gottschalk će u svoje djelo *Responsa de diversis* (Odgovori na različita pitanja) unijeti i jednu zanimljivost iz hrvatske nacionalne povijesti. Znajući da životinje posjeduju istančan predosjećaj neposrednih zbivanja, saksonski teolog predlaže Trpimiru da pred bitku s Bugarima pomno prouči raspoloženje konja. Ako su pred bitku raspoloženi i bezbrižno poskakuju, onda hrvatski vladar može sa sigurnošću očekivati pobjedu, što se, prema Gottschalku, doista i dogodilo.³⁵

³¹ Neven Budak, *Prva stoljeća hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994. str. 20., 21.

³² Isto, str. 72., 73.

³³ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 35.

³⁴ I. Goldstein, *Hrvatska povijest, 21. knjiga*, str. 98.

³⁵ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 34., 35.

5.7. Knez Branimir

Razdoblje Branimirove vladavine pravi je vrhunac ranosrednjovjekovne Hrvatske: Podižu se i samostani u koje stižu benediktinci, a oblasni gospodari grade utvrde na strateški važnim mjestima s kojh kontroliraju komunikacije i okolni prostor. Hrvatski vladar, u dužem procesu, sve više centralizira državu i uspijeva ovladati i relativno dalekim krajevima. Ubrzano se širi hrvatsko ime, odnosno ubrzano se odvija etnogeneza, dokončava pokršćavanje, formira crkvena organizacija i grade crkve. Prvi se put spominje i biskup koji stoluje na hrvatskom području (a ne više u gradovima bizantske Dalmacije) - ninski biskup Teodozije.³⁶

5.8. Kralj Petar Krešimir IV.

Krešimir je u složenoj situaciji u kojoj se država našla tražio oslonac u reformnoj Crkvi, predviđajući njenu pobjedu. Ne znamo kako se u tim borbama ponašao hrvatski biskup u Kninu, ali svećenstvo Biograda nije bilo glagoljaško. Možda je i zbog toga kralj potakao osnivanje dvaju benediktinskih samostana u svojoj prijestolnici. Crkve dalmatinskih gradova također su osjetile Krešimirovo dobročinstvo. Uz njegovo je odobrenje osnovan samostan Sv. Petra u Drazi na Rabu, a zadarski samostan Sv. Marije bio je oslobođen javnih podavanja.³⁷

Šišić na zanimljiv način opisuje događaje u Trogiru nakon crkvenog sabora u Splitu: „Valovi pokreta u Hrvatskoj zahvatili su i grad Trogir, jer se i on podvojio u dvije stranke. Kad su Trogirani saznali, da se papinski poslanik iskrcao u Zadru, pošalju pred njega poslastvo da ga zamoli, da dođe k njima i gradu povrati mir. Kardinal- biskup Ivan je to Trogiranima i obećao. Uto se dogodi, dok je papinski legat bio zabavljen s hrvatskim hereticima, da je umro inače po imenu nepoznati trogirski biskup. Nato zamoliše trogirski svećenici i građani kardinala-biskupa Ivana, kad se prema svome obećanju svratio k njima putujući u Split, neka im da za biskupa jednoga od onih svećenika, što ga dopratiše iz Rima. Među njima bješe i mladi Ivan, potomak odlične rimske porodice Ursina. Izbor Trogirana pade na njega, a onda ga u Splitu, poslije održana sinoda, posveti nadbiskup Lovro biskupom, a Trogirani prime s velikom radošću. Biskup Ivan (1064.-1110.) bješe tada jedna od najvažnijih ličnosti u dalmatinskom kleru, općenito poštovan kao čovjek sveta života. Već

³⁶ I. Goldstein, *Hrvatska povijest, 21. knjiga*, str. 99.

³⁷ N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 42.

prve godine biskupovanja osnovaše Trogirani, kojima je tada bio priorom Dobronja, na njegov savjet prvi ženski benediktinski samostan Sv. Dujma u Dalmaciji; prva mu opatica bješe neka Eufemija. Osnutak trogirskoga samostana brzo je našao odjeka u ostalim dalmatinskim gradovima.³⁸

5.9. Kralj Dmitar Zvonimir

Da se Zvonimir doista nije oslanjao na tradiciju Trpimirovića i njihov veliki ugled, pokazuje nam njegovo lako odricanje od obiteljskog mauzoleja srušene dinastije. Dvije godine po stjecanju krune, vratio je splitskoj nadbiskupiji crkve sv. Stjepana i sv. Marije u kojima su sahranjeni najugledniji njegovi pretjodnici na prijestolju. Crkve je, prema riječima Tome Arhidakona, podigla kraljica Jelena, a bile su svojedobno predane benediktincima koji su vodili brigu o pokojnim Trpimirovićima.³⁹

Hrvatski vladari druge polovine 11. stoljeća darivali su zemlju samostanima u dalmatinskim gradovima ili su samostani, ako su isprave falsificirane ili darivanja nije bilo, pripisivali hrvatskim vladarima darivanje. Tumačili ga na jedan ili drugi način, ovaj je proces iznimno važan.⁴⁰

U drugoj polovici 11. stoljeća nastaju svi naši kraljevski samostani, a i nekoliko zadužbina hrvatskih odličnika. U istom vremenskom odsjeku podižu i neki naši gradovi vlastite samostane. Uza svu škrtost vrela, posjedujemo dokaze, da su se koncem 11. stoljeća benediktinci i benediktinke nalazili na četrdesetak mjesta po raznim našim krajevima, i da su u barem trinaest mjesta došli kroz drugu polovicu, najviše šezdestih godina, istoga stoljeća. Ovdje moramo posebno istaknuti kamaldoljski ogranak, koji je tokom 11. i 12. stoljeća bio jedan od najutjecajnijih čimbenika u razvoju crkvenoga, i s njim dosta tijesno povezanoga, društvenoga života u Hrvatskoj i Dalmaciji. Iz toga vremena, pored kraljeva, ostali su nam kao najpoznatije i na kraljevskim dvorovima najutjecajnije ličnosti upravo nekoliko biskupa kamaldoljana (Gaudencije Osorski, Lovre Splitski, Ivan Trogirski, Rajnerije Splitski...).⁴¹

Intenzivnom kristijanizacijom i prihvaćanjem kršćanskih obrazaca ponašanja stvara se „zrelo kršćansko društvo“ - društvo obilježeno kontrolom crkve na svim područjima društvene

³⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 517.- 518.

³⁹ N. Budak, *Prva stoljeća hrvatske*, str. 113.

⁴⁰ I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 350.

⁴¹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., Split, 1965., str. 85.

aktivnosti. U čitavoj zemlji, a ponajprije u Dalmaciji, osnivaju se i jačaju samostani koji priskrbuju velike obradive površine. I dotadašnji crkveni posjedi šire se i stvaraju veliki zemljoposjedi kao oni samostana Sv. Petra u Selu (između Splita i Omiša), Sv. Ivana Biogradskog ili splitske crkve. Splitska crkva posjedovala je više sela u okolici grada i sve do Livanjske županije. Sv. Ivan u Biogradu, zadužbina Petra Krešimira IV., sagrađen oko 1059., zahvaljujući brojnim darivanjima, uključujući Krešimirova, postaje najbogatiji u Hrvatskoj: posjedovao je zemlje od mora i Vranskog jezera duboko u unutrašnjost; stječe zemlju i na nedalekom otoku Pašmanu. Po najvećem posjedu Rogovo (na Pašmanu) dobio je i ime Rogovska opatija. Iste godine kada i sv. Ivan, sagrađen je samostan sv. Petra u Supetarskoj Drazu na Rabu kao zadužbina grada Raba, a s privolom kralja Petra Krešimira IV.⁴²

U Hrvatskoj su već prve samostane bili uzeli u zaštitu vladari, tim više što su ih oni sami podizali na kneževskim ili kraljevskim posjedima. Zato se knez Trpimir brinuo za samostan u Rižinicama nad Solinom (852. god.), a kralj Petar Krešimir IV. izdao povelju slobode najprije Sv. Ivanu Evanđelistu u Biogradu (1060. god.) pa ženskim cenobijima Sv. Marije u Zadru (1066. god.) i Sv. Tome u Biogradu (1069. god.). Isto tako je kralj Zvonimir držao pod okriljem samostan Sv. Grgura u Vrani i obnovio Krešimirovu slobodu Sv. Mariji u Zadru.⁴³

5.10. Bašćanska ploča

Potkraj 11. stoljeća nastaju i prvi klesani natpisi na glagoljskom pismu, odnosno hrvatskom jeziku - najpoznatija je Bašćanska ploča, nađena u Jurandvoru kod baške na otoku Krku. Natpis spominje titulu vladara (*kral' hrvatski*), te obavještava da je kralj Zvonimir darovao neku ledinu tamošnjem samostanu sv. Lucije. Iako je glagoljica svečano pismo, rezervirano uglavnom za sakralne sadržaje i neprikladno za širu upotrebu, ti su spomenici početak narodne pismenosti i književnosti u Hrvata.

Na taj je način na kraju 11. stoljeća hrvatsko društvo doseglo vrhunac ranosrednjovjekovnog razvoja i, po mnogim vanjskim i unutarnjim obilježjima, počinje sličiti na unutarnja europska.⁴⁴

⁴² I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 56.

⁴³ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, str. 118.

⁴⁴ I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, 21. knjiga, str. 110., 111.

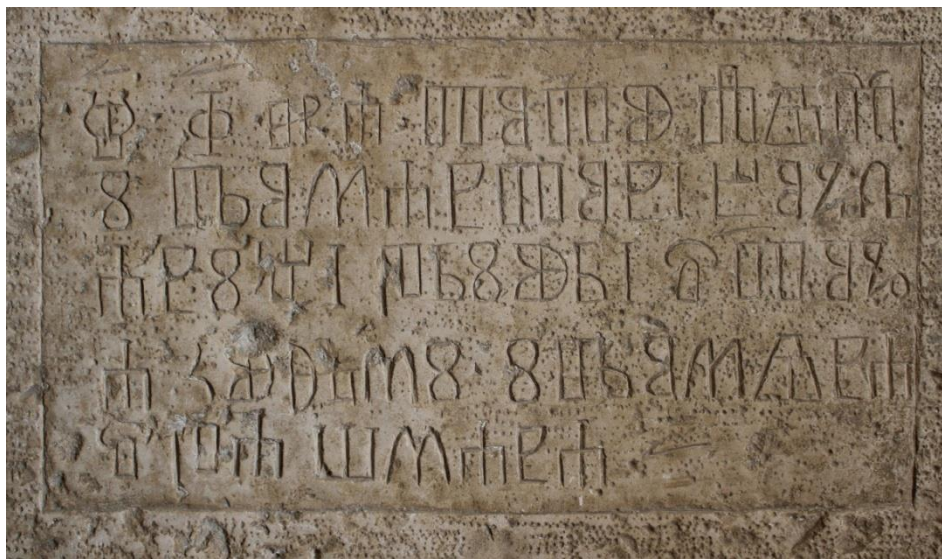
Slika 4. Bašćanska ploča

5.11. Glagoljaštvo

U razvoju hrvatskoga glagoljaštva neprocjenjive zasluge stekli su svjetovni svećenici-glagoljaši. Ne male zasluge pripadaju i redovničkim zajednicama benediktinaca, franjevac, pavlina, dominikanaca i ostalih koji su se zalagali za afirmaciju kulturnog i religioznog života Hrvata u srednjem vijeku. Iako montecassinski redovnici u Trpimirovu Hrvatsku donose latinsku literarnu tradiciju, dio domaćih pustinjaka i cenobita, koji je odlukom Karla Velikog (813.) prisiljen prihvatiti Benediktovo Pravilo, nastavlja u liturgiji i u svakodnevnom životu upotrebljavati narodni jezik i domaće glagoljsko pismo. Na poziv češkog kralja Karla IV. hrvatski će benediktinci u 14. stoljeću pokušati oživjeti slavenske liturgijske tradicije u novoosnovanoj praškoj opatiji Emaus. Papa Klement VI. u buli utemeljenja spomenute opatije (1346.) ističe da „mnogi benediktinski samostani u Hrvatskoj obavljaju bogoslužje po starodrevnom običaju na slavenskom jeziku“. Privrženost benediktinaca hrvatskoj glagoljskoj knjizi potvrđuju brojni prijevod Benediktovih Pravila (14. stoljeće), nabožni tekstovi (Dijalozi pape Grgura), a iznimno svjedočanstvo predstavlja Bašćanska ploča sa svjedočanstvom opata Sv. Lucije u Baški Držihe „o ledini, koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane Sv. Luciji“. Na spomenutoj ledini opat istoimene opatije Dobrovit sazida „ovu crkvu (Sv. Lucije) sa svoje devetoro braće (redovnika) u dane kneza Kozmata, koji je vladao svom krajinom“.⁴⁵

⁴⁵ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 48.-50.

Tkonski benediktinci bili su glagoljaši. Takvih benediktinaca nije bilo nigdje drugdje u svijetu, jer su svuda bili najstroži sljedbenici latinskog jezika i pisma. Kod nas imamo dakle i benediktince koji rabe hrvatski - crkvenoslavenski jezik i hrvatsko glagoljično pismo. Glagoljični predložak sačuvanog prijepisa Regule sv. Benedikta iz 14. st. je po Vjekoslavu Štefaniću možda i stariji od 12 stoljeća. Rogovska Regula sv. Benedikta pisana hrvatskom glagoljicom u 14. st. je najstarija regula benediktinaca u svijetu koja nije bila pisana na latinskom jeziku. Ujedno je i najstarija koja nije pisana latinicom.⁴⁶

Slika 5. Glagoljički natpisi u Benediktinskom samostanu na Čokovcu na otoku Pašmanu

5.12. Crkveni sabori

Na crkvenim saborima 925. godine u Splitu odlučeno je da se zabrane slavenski jezik u liturgiji i glagoljsko pismo, a da se promiču isključivo latinski i latinica. Takve zabrane, poticane uglavnom iz Rima, nisu donosile rezultate kakve su željeli oni koji su ih poticali, jer je crkvena hijerarhija bila svjesna da je s vjernicima neusporedivo lakše komunicirati na njihovu materinskom jeziku. Glagoljaška pismenost i književnost u sljedećim će stoljećima činiti važan dio kulturne djelatnosti u Hrvatskoj.⁴⁷

Crkva općenito, odnosno pojedine biskupije i samostani postaju, u trenutku kad potkraj 11. stoljeća nestaje jake središnje vlasti, prava središta moći i bogatstva. Kršćanstvo

⁴⁶ <http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>

⁴⁷ I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 106., 107.

ulazi u svaki kutak Hrvatske, postaje dio svakodnevice svih Hrvata - nema ni jednog većeg naselja na moru ili u najbližem zaleđu u kojem između 9. i početka 12. stoljeća nije sagrađena nova ili obnovljena stara crkva. U drugoj polovici 11. stoljeća, više nego ikad prije, grade se i samostani. Sve je to poticao reformni pokret (monaška i grgurovska obnova): u tom razdoblju na području Hrvatske održano je čak osam crkvenih sabora, a radi usporedbe, u 10 stoljeću održana su samo dva, u 9. ni jedan. Clunyjevski pokret, snažno reformno strujanje na kršćanskom Zapadu 10. i 11. stoljeća, dobio je nov zamah polovicom 11. stoljeća, za pontifikata Leona IX.

Njegov nasljednik Nikola II., pošto je 1058. godine objavio dekret *Protiv simonije* te u Rimu sljedeće godine održao sinod, organizira niz crkvenih sabora po Europi. Jedan takav održan je u Splitu 1060. godine, u nazočnosti papina izaslanika opata Majnarda. Na njemu su, sukladno općim reformskim idejama, postrožene odredbe o kleričkoj suzdržljivosti, svećenicima je zabranjeno nošenje duge brade i kose, te nije bilo dopušteno ređenje klerika koji ne znaju latinski, čime se nastojalo suzbiti glagoljaštvo. Za novoga je nadbiskupa dotadašnji osorski biskup Lovro, koji će, zahvaljujući dugogodišnjem biskupovanju i izvanrednoj energičnosti i marljivosti, postati središnja figura reformskog pokreta u Dalmaciji. Sljedeće godine splitska pokrajinska sinoda uspješno rješava pitanja klerogamije i vjernicima zabranjuje sklapanje braka unutar četvrtoga koljena, što pokazuje da je te ideje reformnoga pokreta domaće svećenstvo prihvatilo bez većeg otpora. Međutim, pošto je 1061. zabranjena upotreba crkvenoslavenskog jezika u bogoslužju i glagoljice kao jezika pismenosti, u Hrvatskoj se sukobljavaju latinaški kler i glagoljaši.

Na inicijativu svećenika Vulfa, poslanstvo „Slavena“ isposlovalo je 1063. od pape određene povlastice i izabralo svoga kandidata Cededu (Čededu) za krčkoga biskupa. „Zbog Cede nastali su mnogi razlozi za razdor u čitavom kraljevstvu“, tvrdi splitski kroničar Toma Arhiđakon - odmah je organiziran sabor u Splitu na kojem su Cede i pristaše osuđeni te lišeni kleričkih privilegija. Čini se da „razdor“ i nije bio tako dramatičan, jer su obje liturgije i oba pisma na hrvatskom prostoru nastavili egzistirati jedni uz druge i u sljedećim stoljećima. Osim toga, bilo je i snošljivosti: kralj Zvonimir, dobivši krunu od pape, nedvojbeno se priklonio reformnom pokretu, ali ipak, po zapisu na bašćanskoj ploči, poklanja zemlju glagoljašima na Krku.

Reformni pokret izravno je utjecao na stvaranje novog i prvog općeuropskog umjetničkog stila - romanike. Prirodni ambijent u kojem je nastajala europska romanika bili

su samostani i crkve; tek kasnije romanička se arhitektura pojavila u gradovima. Slično je i u Hrvatskoj, jer ondje izvan samostana nije bilo dovoljno jakih sredina da omoguće takvu gradnju. Intenzivnija graditeljska aktivnost očituje se u novim oblicima koji naviještaju romaničku umjetnost i u 12. stoljeću konačno u nju prerastaju.⁴⁸

5.13. Cluny i klinijevski red

Oko 908/910. osnovao je akvitanski vojvoda Vilim u Burgundiji samostan Cluny. Uviđajući ispravno da je jedan od glavnih razloga slabljenja Crkve u 9. st. bila nezaštićenost i ovisnost samostana od svjetovnih i duhovnih velikaša, osigurao je vojvoda samostanu izvanjsku i unutrašnju slobodu. Zajamčio mu je osnivačkom ispravom slobodan izbor opata i izuzeće ispod jurisdikcije dijecezanskog biskupa; a to su potvrdile i papinske povlastice.⁴⁹

Osnivanje opatije Cluny bio je odlučujući trenutak u povijesti benediktinskog redovništva, snažno reafirmirajući nezavisnost samostana od svakog vanjskog autoriteta (crkvenog i laičkog) i vezu svakog od njih samo s papom. Opati iz Clunyja sve su dosljednije i svjesnije podržavali potrebu za određenim preokretom koji bi izbavio redovništvo od rastućeg upletanja političke, biskupske i grofovske vlasti. Oni su stoga imali pokretačku ulogu u pokretu crkvene reforme u 11. stoljeću. Osim toga, osmislili su, prvi put na organski način, funkcionalno povezivanje samostanskih jedinica, koje su po Benediktovu pravilu trebale biti nezavisne i samodostatne, oko jednog koordinacijskog središta u opatiji Cluny. Ne negirajući autonomije pojedinih središta, Cluny je za mnoge postao idealan organizacijski oslonac. Na taj je način stvoren *ordo cluniacensis*, koji je bio prije svega usmjeren prema liturgijskom djelovanju redovnika koji su u ono vrijeme smatrani stručnjacima za molitvu (*oratores*, komplementarni s *laboratores* i *milites*, koji su osiguravali proizvodnju hrane i oružanu obranu).

Težnja k centralizaciji reda još se više iskazala u doba opata Huga (1049.-1099.) koje je označilo vrhunac klinijevskog prestiža u Europi. Redovnici koji su se formirali u Clunyu velikom su brzinom proširili novi samostanski model, uvodeći ga u ostale opatije i povezujući ih s matičnom kućom. Klinijevski se model proširio obuhvaćajući početkom 12. stoljeća oko 1400 opatija i ukupno više od 10 000 redovnika. Već od 11. stoljeća teška klinijevska

⁴⁸ I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 110., 111.

⁴⁹ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, str. 150.

liturgijska ritualnost postala je predmetom kritika u okrilju benediktinskog svijeta. Neki novi samostani obnovili su uže asketske i čak isposničke instancije, a ostali su predložili povratak duha pravila u pogledu manualnog rada. Taj je prijedlog prije svega formuliran u cistercitskom redu koji je od 12. stoljeća osporio Clunyju idealnu nadmoć nad benediktinskim svijetom, suprostavljajući vlastitu djelatnost u proizvodnim sektorima bogoslužju koje se proglašavalo sterilnim. Polemike između ta dva reda, znak određene krize identiteta koja se pojavljivala u benediktinskom redovništvu, pokazivale su kako Cluny polako gubi glavnu ulogu oslonca referentne točke europskog redovništva.

Vjerski ratovi u 16. stoljeću pogoršali su propadanje Clunya. Godine 1621. red se raspao na dvije suprostavljene grane koje su tijekom Francuske revolucije (1790.) bile ukinute, a između 1801. i 1811. godine velik dio zgrada bio je uništen.⁵⁰

5.14. Širenje samostana na istočnom Jadranu

Na istočnom Jadranu prvi su bili benediktinci. Šireći se postupno čitavim obalnim pojasom, utemeljili su u razdoblju od 9. do 11. st. samostane u svim gradskim središtima. U najznanimijima od njih, prije svega u Zadru, Splitu i Dubrovniku, podigli su čitave skupine uglednih samostana. Najistaknutiji među njima bili su zadarski samostani sv. Krševana i sv. Marije. U razvoju ranosrednjovjekovnog društva u Hrvatskoj benediktinski samostani bijahu prva poletna snaga duhovnog stvaralaštva, najistaknutija središta društvenog napredovanja, oslonci komunikacija s europsko-mediteranskom civilizacijom. Redovnička obnova, pak, potaknuta u opatijama Cluny i Camaldoli, uvjetuje u 12. i 13. st. preporod benediktinaca u Hrvatskoj, pa se tada podižu brojni novi benediktinski samostani.

Benediktinski samostani pretežno ostaju na uskom istočnojadranskom pojasu i rijetko prelaze u kontinentalno zaleđe. Širenje samostanske mreže na balkansko-panonskom području, od Hrvatske i Slavonije do Bosne, nagovijestili su templari i cisterciti, nastavili pavlini, a do kraja su je oblikovali franjevci i dominikanci.⁵¹

⁵⁰ Grupa autora, *Povijest 6, Rani i razvijeni srednji vijek*, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2008., str. 372, 373.

⁵¹ N. Budak – T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 272.

6. BENEDIKTINKE

U početku su i žene (djevojke i udovice), koje su htjele slijediti evanđeoske savjete, živjele u kući svojih roditelja ili pokojnog muža. One su već početkom 2. st. činile u kršćanskoj općini neorganizirani stalež pod nadzorom i zaštitom biskupa. Sv. Pahomije, utemeljitelj cenobitskog redovništva, napisao je pravila za monahe. Ta ista pravila uvela je u svoj samostan (oko 330. godine) njegova sestra Marija. Već sljedećega stoljeća Istočna je Crkva uz kaluđere imala i dobro uređene kaluđerice. Njihovom se prvakinjom smatra Makrina (umrla 379. godine), rođena sestra sv. Bazilija Velikog.

Prvom se benediktinkom smatra sv. Skolastika (oko 480. - oko 547.), sestra sv. Benedikta. Prema tradiciji, ona je vodila maleni samostan Piombariolu, što ga je, navodno, bio osnovao njezin brat u blizini Monte Cassina. Sveti Benedikt nije propisao posebno pravilo za koludrice, a posebno za monahe, nego su koludrice slijedile pravilo monaha. Prema tome je organizacija benediktinki odgovarala organizaciji benediktinaca. One su se bavile odgojem i poukom ženske omladine. U granicama klauzure vršile su i bolničarsku službu. Prepisivale su knjige za samostanske biblioteke, šile su i vezle, tkale sagove, plele čipke, slikale u kodeksima, na platnu, po zidovima i na staklu.⁵²

Benediktinke se kod nas najprije javljaju u Istri (1044.), zatim u Dalmaciji: Biograd na Moru (1060), Split (1060/61.), Trogir (1064.), Dubrovnik (pr. 1170.) itd. Zadarski samostani sv. Marije i sv. Platona datiraju iz 1065. i 1070. Od ženskih samostana osobito je značajan onaj sv. Marije u Zadru, koji će zahvaljujući darežljivosti hrvatskih vladara Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira te susretljivosti ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana (oko 1102.-1116.) i ugledu prvih opatica Čike (Lucike) i Večenege postati jednim od žarišta društvenog, kulturnog i religioznog života u hrvatskom srednjovjekovlju. Opatica Čika zdušno podržava grgurovski reformni pokret u Hrvatskoj, dok se Večenega odlikuje kulturom, učenošću i umjetničkim ukusom.⁵³

6.1. Ženski samostani na prostoru srednjovjekovne Hrvatske

Šišić opisuje događaje vezane uz osnutak ženskog benediktinskog samostana u Trogiru: „Oko toga vremena živjela je u Zadru Cika (Cicca), kći nekoga Dujma i Večenege,

⁵² I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, str. 47., 48.

⁵³ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 37.

kćeri priora i prokonzula Madija, a sestre Dobronje iz vremena hrvatskog kralja Stjepana I, oca Petra Krešimira IV. Ova se Cika udala za nekoga Andriju, sina Papova, koga oko 1065. ubiše nepoznati zlikovci. Kad je Cika ostala udovicom s dvije kćeri Domnanom i Većenegom, odlučila je, da će „za spas svoje duše“ osnovati u svom rodnom gradu ženski benediktinski samostan i u nj ući sa svojom starijom kćeri Domnanom, dok se mlađa Većenega 1071. udala za nekoga Dobroslava. O toj odluci obznani svoje rođake, gradskoga biskupa Stjepana i priora Draga, unuka bivšega biskupa Prestancija, brata njena djeda Madija, a onda i opata samostana Sv. Krševana, Petra. Svi su odobrili njenu pobožnu nakanu, a redovnici Sv. Krševana odmah darovaše novom samostanu crkvicu Sv. Marije, po kojoj je on dobio ime (1066.). Uz Ciku, koja je samostanu kao prva opatica stavila na raspolaganje sve svoje imanje, našlo se još i drugih odličnih Zadranka, koje su svojim pristupom samostanu donijele i svoje imanje. Kad je udovoljeno i prvim samostanskim potrebama, poslala je opatica Cika oko Božića 1066. u Šibenik, gdje se zadržavao kralj Petar Krešimir, okružen svojim nećakom hercegom Stjepanom, ostalim velikašima kraljevine i gotovo čitavim hrvatsko- dalmatinskim episkopatom.⁵⁴ Kralj Petar Krešimir je u Šibeniku, na sam Božić 1066. godine, podijelio Sv. Mariji (*monasterio sanctae Mariae Jaderensis*) vječni mir i kraljevsku slobodu. Time joj je zajamčio posjede i oprostio je od raznih daća i tereta.⁵⁵ Kasnije je u isti samostan stupila, i majku u upravi naslijedila, druga Čikina kći, udovica Većenega, nakon smrti muža Dobroslava.⁵⁶

Kako su se dobivene ili kasnije kupljene zemlje protezale od Nina pa na jug do Biograda, Vrane i Šibenika, vjerojatno je Čika bar jednom posjetila i te prostore. Iz njena doba u Ninu stoje starohrvatski brodovi, zvani kondure. Tu je i starohrvatska crkva Sv. Križa, kao cvijet položen na zemlju, a nekada je tu stajala i krstionica kneza Višeslava, pa oni spomenici koje mi danas možemo pogledati samo u posebnoj ninskoj zbirci. Čika je posjetila i kralja Zvonimira u Kninu, na sam njegov imendan, sv. Dimitrija, da bi učvrstila i potvrdila sve dobivene privilegije i sačuvala svoj samostan. Njena silna energija i odlučnost došla je do izražaja i u nekim sporovima kojima je morala obraniti imovinu samostana.

Sada se Čika bacila energično na izgradnju crkve koju je sagradila na staroj maloju crkvi i završila ju 1091. godine kad je bila i posveta. Taj svečani dan bio je 28. listopada. Zamišljamo kako su u tadašnju crkvu ušli crkveni dostojanstvenici, benediktinke i zadarski

⁵⁴ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1925., str. 517., 518.

⁵⁵ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 75.

⁵⁶ Isto, str. 75.

plemići pa puk, uz pjevanje hrvatskih i latinskih napjeva što se sačuvalo do danas. Od te crkve ostalo je vrlo malo: ovi stupovi, ovaj stari zid u prostoriji, ali ostalo je nešto značajno u pisanom dokumentu. To je čuveni Čikin Časoslov, koji je naručila za svoje osobne potrebe u skriptoriju samostana sv. Krševana. Listajući ovaj reprint Časoslova, čiji se original nalazi u Budimpešti, sjećamo se da je ispisan negdje oko šezdesetih godina 11. stoljeća, dakle možda još prije ulaska Čike u samostan. Ljepota pisma, mali pozlaćeni ukrasi inicijala, sadržaj koji uključuje u ovu osobnu duhovnu knjigu, izbor himana, koji pripadaju najstarijim himnodijskim izvorima u nas, popijevki, i molitava prigodnog i intimnog karaktera. U Časoslovu opatice Čike ima pjesničkih izraza, prilagođenih najosobnijim Čuvstvima, pa su stoga nježniji i slobodniji, s lirskim, više negoli slavljeničkim tonom. Ona sama, zapisano je, molila je u ženskome roduiesu Criste, PROPITIUS ESTO MIHI PECATRICI. (Smiluj se meni grijешnici). Snažna duha i jake volje, kraljevskoga podrijetla, Čika je bila utjecajna u Zadru, živo uronjena u javni život, uživajući veliki ugled. Naručila je za samostani druge knjige te tako utemeljila i biblioteku, a uz darove koje je samostan dobio i lijepo skupocjeno liturgijsko posude. Doba opatice Čike, znak je kulturnoga procvata literarne tradicije razdoblja narodnih vladara. Čika je sagradila i proširila samostan: dogradila je niz zgrada stambenoga i radnoga prostora, hospicij za goste, putnike i siromahe. Tu je bila i riznica i arhiv. U ovoj prostoriji, koja danas služi kao blagovaonica, bili su podrumi s bačvama, ovdje je bila praonica, a na drugom katu sadašnje izložbe blaga, uzgajalište svilenih buba.⁵⁷

Sve sigurne vijesti iz 11. stoljeća o osnivanju ženskih samostana u Dalmaciji padaju u vrijeme, kada je tom zemljom vladao hrvatski kralj Krešimir IV. Nekoliko godina prije Krešimira znamo jedino za osnutak ženskoga samostana u Osoru, ali je i tada Osor vrlo vjerojatno bio u hrvatskom kraljevstvu.⁵⁸

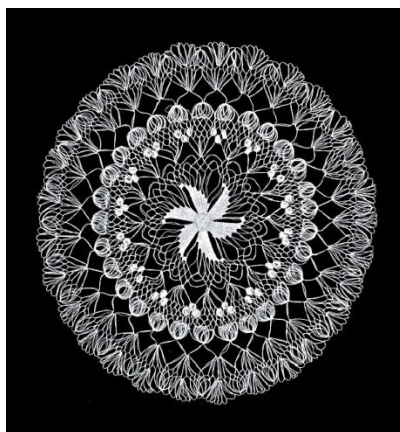
Oko 1060. godine spomenuto je neko zemljište koludrica Sv. Tome (*territorium monacharum sancti Tomae*) međašu biogradske opatije Sv. Ivana Evanđelista. Kralj Krešimir koji je u Biogradu osnovao opatiju za monahe i udijelio joj 1060. godine kraljevsku slobodu (*regiam libertatem*), osam ili devet godina kasnije, dao je istu povlasticu imuniteta i indemnitetu (*ud absque omni tributo perpetuo existat liberum*) također ženskomu samostanu Sv. Tome Apostola. Koludrice su dugovale kralju jedino takozvani dobrovoljni počasní dar (*voluntariam honorificentiam*). Tom prigodom je isti kralj poklonio Sv. Tomi kraljevsku zemlju (*regale territorium*) u Rasohatici. Iz rečenoga zaključujemo, da je Krešimir

⁵⁷ http://www.benediktinke-zadar.com/root_files/cro_index.html

⁵⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I, str. 10.

utemeljitelj i ovoga drugoga biogradskog samostana. Prema jednoj darovnici kralja Krešimira, koju Rački drži sumnjivom, samostan je Sv. Tome postojao oko 1065. godine u Biogradu (*in civite Belgrado*). Još ga samo jedan put susrećemo u dokumentima, i to negdje između 1073. i 1977. godine, kada je petar, opat biogradskoga Sv. Ivana Evanđeliste promijenio neku *zemlju cum monachabussancti Tomae Apostoli*. Kao što se ne da odrediti točna godina postanka tako se ne da ni utvrditi mjesto, gdje je zapravo stajao taj cenobij.⁵⁹

Ženski benediktinski samostani bili su: Sv. Andrija u Dubrovniku, Sv. Andrija u Rabu, Sv. Bartul u Dubrovniku, Sv. Benedikt u Kotoru, Sv. Benedikt u Osoru, Sv. Benedikt ili Sv. Arnir u Splitu, Sv. Dimitrije i Sv. Toma u Zadru, Sv. Duje u Trogiru, Sv. Ivan Evanđelist u Rabu, Sv. Katarina u Šibeniku, Sv. Katarina u Zadru, Sv. Lucija u Šibeniku, Sv. Margarita u Pagu, Sv. Marija od Kaštela u Dubrovniku, Sv. Marija u Krku, Sv. Marija u Splitu, Sv. Marija u Zadru, Sv. Martin u Kotoru, Sv. Mihovil u Trogiru, Sv. Nikola u Zadru, Sv. Petar u Cresu, Sv. Petar u Trogiru, Sv. Roko na Rijeci, Sv. Spas u Šibeniku, Sv. Šimun u Dubrovniku, Sv. Toma u Biogradu na moru, Sv. Toma u Dubrovniku, Sv. Klare u Kotoru. Od cela i hospicija spominju se: Sv. Kuzma i Damjan u Kaštel Gomilici, Sv. Petar u Bubljanima kod Biograda na moru, Sv. Stjepan u Trogiru. Vjerojatni samostani bili su: Sv. Marija u Ninu, Sv. Marija Nova ili Sv. Marcela u Zadru, Sv. Platon u Zadru, nepoznata imena u Baru i Budvi. Od dvojbenih samostana spominju se: Nevidane na Pašmanu, Poljana na Ugljanu, Prečista Krajinska, Sv. Andrija u Trogiru, Sv. Antun Opat u Rabu, Sv. Marija kod Nina, Sv. Marija u Solinu, Sv. Nikola u Dubrovniku, Sv. Petar u Dubrovniku, Sv. Petar in Surana, Sv. Stjepan u Dubrovniku, Sv. Trojstvo na Lopudu, Stipanska (otočić kod Šolte).⁶⁰

Slika 6. Čipka od niti agave, rad redovnica benediktinskog samostana u gradu Hvaru

⁵⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I, str. 240.- 241.

⁶⁰ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. III., str. 549., 550.

7. SJEVERNA HRVATSKA

7.1. Slavonija i Srijem

Kao u Dalmaciji, tako i u sjevernoj Hrvatskoj, za najveći broj samostana doznajemo po spomenicima iz 13. i 14. stoljeća. Mađarski pisci utvrđuju kao prvi benediktinski cenobij na području Panonije opatiju Sv. Martina u Pannonhalmi krajem 10. ili početkom 11. stoljeća. Iz toga Sv. Martina množili su se samostani po svojoj Ugarskoj, koja poslije Engleske možda najviše od svih drugih europskih zemalja duguje benediktincima. Benediktinski samostani u Panonskoj Hrvatskoj formirali su dvije skupine. Jedna, brojnija, nalazila se u Srijemu, a druga oko Požege i po srednjem dijelu Slavonije. Svi su ti samostani bili zadužbine kraljeva ili zemaljskih velikaša.

Uzrokom relativno kasne pojave benediktinaca u Panonskoj Hrvatskoj bile su teške prilike. Čim su južnu Panoniju zauzeli Avari i Hrvati, nestalo je u njoj crkvene hijerarhije, te su bile gotovo izbrisane kršćanske tradicije. Dolazak Mađara u panonsku nizinu (oko 896.) samo je pogoršao ionako teško stanje. Početkom 13. st. i ovdje je počela opadati redovnička disciplina. U prvoj trećini 14. st. samostani su dobrim dijelom opustjeli, dok su njihovim kućama upravljali većinom bivši članovi prosjačkih redova. Papa Benedikt XII. te njegov nasljednik Klement VI., posebnim pismima ugarskom kralju, biskupima i opatima preporučili su, da svi oni bdiju nad vršenjem novih propisa. I doista, u toj novoj organizaciji samostani su i po procjeni kralja Žigmunda i samih opata, bili procvatili, ali takvo je stanje potrajalo samo do 15. stoljeća.⁶¹

Srijem je u srednjem vijeku brojio nekoliko monaških zadužbina. Za šest od njih možemo sa sigurnošću reći da su bile benediktinski samostani. To su: Sv. Dimitrije blizu Mitrovice, Sv. Križ u Mandelosu, Sv. Grgur blizu Grgurevaca, Sv. Juraj u Dubovu, Sv. Stjepan u Banoštoru i Sv. Duh kod Nuštra. Srijemski su samostani djelovali od 12. do 14. stoljeća. Najteži im je udarac zadala tatarska provala. Poslije 14. st. u ovom kraju nema više benediktinaca.⁶²

Od Požege do Daruvara dizalo se u srednjem vijeku nekoliko opatija. To su sigurno Sv. Mihael u Rudini i Sv. Margarita u Bijeloj. U ostaloj Slavoniji nema više niti jedne sigurne benediktinske opatije. Može se spomenuti kako je u Ivaniću postojala opatija Sv. Marije kao

⁶¹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. II str. 9.- 29.

⁶² Isto, str. 29., 30.

jedini ženski benediktinski samostan u panonskoj Hrvatskoj. Vjerojatni samostani u panonskoj Hrvatskoj bili su: Sv. Dimitrije kod Save, Sv. Helena u Podborju, Sv. Katarina u Šaregradu, Sv. Marija de Koppan, Sv. Martin u Vaški te Sv. Trojstvo u Petrovaradinu. Dvojbeni samostani na području panonske Hrvatske su: Bosiljevo, Botina kod Stupnika, Sv. Andrija u Bistrici, Sv. Benedikt u Kloštru Podravkom, Sv. Jeronim u Štrigovu, Sv. Margarita de Garab, Sv. Marije de Bijela Stijena, Sv. Marija Gorska kod Lobora, Sv. Martin u Zagrebu, Sv. Nikola u Aracsi, Sv. Nikola u Gvozdu, Sv. Nikola Morovički, Sv. Petar u Požegi, Sv. Pulherija u Križevcima i Sv. Stjepan Kralj u Zagrebu.⁶³ Benediktinci su se i u ovoj plodnoj zemlji penjali na vrhove brežuljaka. Radi toga su razvaljene gradine vidno stršile na vrhuncima gora. Spomen na nekadašnje samostane sačuvao se u imenu kakve rječice, livade ili šume. U Dalmaciji je osim toga bilo lakše nego ovdje urezati kakvu vijest na kamenom pragu ili mramornoj ploči. Pa i sami pisani spomenici na pergameni ili papiru sigurnije su se čuvali među zidinama dalmatinskih gradova i na otocima opkoljenim morem nego u zemlji, koja je na putu mnogima, i kuda su prodirale osvajačke bujice naroda sa sjevera na jug i sa istoka na zapad. Tursku najezdu u prvoj četvrtini 14. st. nije u ovim krajevima preživjela niti jedna jedina monaška ustanova. Duga turska vladavina izbrisala je gotovo i svaki spomen u narodu na benediktince.⁶⁴

U Slavoniji su osim biskupa i kaptola veliku važnost imali i neki crkveni redovi. Pored benediktinaca, u 12. st. najjači su red bili templari. Vitezovi sv. Ivana imali su također velike posjede u Slavoniji, a potpadali su pod priorat čije je sjedište bilo u Hrvatskoj, u samostanu Vrana nedaleko Biograda. Cistercitska opatija u Topuskom dobiva od Andrije II. čitavu Gorsku županiju i status kraljevskog samostana. Napokon, u 13. st. osniva se prvi franjevački samostan u Slavoniji u Varaždinu (vjerojatno najstariji u Ugarskoj), a potom i u Zagrebu.⁶⁵

Postanak i početni raspored samostana u ranom srednjem vijeku upućivao je na razvojnu neravnomjernost. Prva, najstarija samostanska mreža također nastaje na istočnom Jadranu i zadugo ne prelazi bedem Dinarida. Ali kada se redovništvo nakon duge ranosrednjovjekovne statičnosti napokon, u epohi sveopćeg društvenog sazrijevanja, usmjerilo i prema kontinentalnom prostoru, samostanska mreža prekrila je i Slavoniju i Hrvatsku, a od 14. st. i srednjovjekovnu Bosnu. Prostor samostana ostvaruje u kontinentalnom

⁶³ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I, str. 48. i 65.

⁶⁴ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. II., str. 12., 13.

⁶⁵ N. Budak – T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 185.

pojasu onu gustoću crkvene organizacije što je sustav biskupija nikako nije mogao dosegnuti.⁶⁶

7.2. Istra

U Istri je prošlost monaških ustanova bolje poznata nego u panonskoj Hrvatskoj, ali nešto slabije nego u Dalmaciji. U Istru benediktinci dolaze nakon prestanka bizantske vladavine. Prvi se put Istra spominje u vezi s djelom sv. Benedikta sredinom 8. st. u Izvodu iz stare montecassinske kronike. Tu je zabilježeno kako je car Justinijan darovao samostanu na Monte Cassinu Trst i Pulu u Istri. Za Istru je bitno naglasiti da su prvi ženski samostani ondje vrlo stari, a sigurni podaci o njima potječu iz 10. stoljeća. Većina benediktinskih zadužbina u Istri nastaje od 11. do 12. st., a najveći procvat benediktinaca u Istri je do šestog desetljeća 12. stoljeća.⁶⁷ U Istri su sigurno postojale ove opatije: Sv. Andrija pred Pulom, Sv. Andrija kod Rovinja, Sv. Barbara blizu Vižinade, Sv. Jakov u Opatiji, Sv. Marija de Cereto, Sv. Marija u Puli, Sv. Mihovil kod Bala, Sv. Mihovil u Lirskoj Draži, Sv. Mihovil nad Pulom, Sv. Mihovil pod zemljom, Sv. Petar u Izuli, Sv. Petar u Šumi i Sv. Petronila u Dva Grada. Manji samostani i priorati u Istri bili su: Sv. Anastazije ili Sv. Nikola kod Poreča, Sv. Apolinar in Gasello ili Sv. Nikola od Oltre, Sv. Bas kod Pirana, Sv. Grgur u Kopru, Sv. Ivan Krstitelj u Dajli, Sv. Katarina u Izuli, Sv. Marija u Opatiji, Sv. Marija u Šmarju, Sv. Martin u Martišnici, Sv. Mihovil nad Pazinom i Sv. Petar i Sv. Mihovil na Krasu. Od cela i hospicija spominju se: Sv. Ivan u Medulinu, Sv. Kasijan u Poreču te Sv. Onofrije kod Pirana. Vjerojatni samostani su: Sv. Dionizije kod Motovuna, Sv. Elizabeta kod Motovuna, Sv. Ivan in Prato, Sv. Marija Alta, Sv. Marija na Serminu, Sv. Martin u pulskoj biskupiji, Sv. Nedjelja i Sv. Trojstvo u Barbanu, Sv. Petar in Bigolin, Sv. Petar u Šumbergu, Sv. Stjepan kod Umaga i Sv. Vincencije u Svetvinčentu. Među dvojbene samostane spadaju: Belaj, Petra Pillosa u okolini Motovuna, Sv. Bartol u Roču, Sv. Gertruda kod Motovuna, Sv. Ivan na Pučini, Sv. Jakov u okolini Dva Grada, Sv. Katarina kod Pule, Sv. Lovre u Sv. Lovreču Pazenatičkom, Sv. Lovre kod Pirana, Sv. Marija kod Berma, Sv. Marija na Brijunima, Sv. Marije u Veprincu, Sv. Marija u Vrsaru, Sv. Petar u Novigradu, Sv. Petar kod Pule i Sv. Siksto kod Barata. Što se tiče benediktinki spominju se kao sigurni samostani Kopar, Sv. Katarina u Puli, Sv. Stjepan kod Poreča, Sv. Teodor u Puli te Sv. Petar u Izuli kao dvojbeni samostan.⁶⁸

⁶⁶ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. II, str. 272.

⁶⁷ Isto., str. 69., 70.

⁶⁸ Isto., str. 187. - 189.

8. JUŽNA HRVATSKA

8.1. Dalmacija

Kada je u hrvatskim krajevima prestala franačka vlast, po Dalmaciji su počeli organizirati sigurne benediktinske zadužbine i domaći i strani ljudi, članovi nekih uglednijih opatija u Italiji. Pri tome su najviše sudjelovali monasi sa Monte Cassina i to već krajem 9. i početkom 10. stoljeća. Nestankom hrvatske narodne dinastije zadan je našim benediktincima težak udarac, ali poslije propasti kraljeva narodne krvi nije prestalo osnivanje novih samostana u Dalmaciji. Gotovo sigurno je u 12. st. podignuta nova opatija Sv. Marije na Mljetu i priorat Sv. Ivana Krstitelja u Krku, a u 13. st. opatija Sv. Jakova od Dubrovnika.⁶⁹

Od domaćih žarišta i rasadišta benediktinskog života u Dalmaciji isticale su se u srednjem vijeku osobito četiri opatije. U sjevernoj Dalmaciji Sv. Petar u Osoru i Sv. Krševan u Zadru, u srednjoj Sv. Stjepan kod Splita, a u južnoj Sv. Marija na Lokrumu. Ovo su ujedno i četiri najstarija dalmatinska cenobija, za koje sigurno znamo da su bili organizirani po pravilu sv. Benedikta.

Podrijetlo glagoljaških samostana još nije razjašnjeno. Smatralo se da je slavensko bogoslužje već za života Metoda bilo poznato kod nas. Glagoljaški samostani nalazili su se po selima, ali da se u benediktinskim crkvama povremeno glagoljalo i po gradovima, svjedoče nam staro slavenski misali u inventarima nekoliko gradskih opatija u Dalmaciji.⁷⁰

U Dalmaciji su se benediktinci sigurno nalazili u ovim samostanima: Sv. Evanđelist u Biogradu na moru (prenesen na Pašman), Sv. Ivan Krstitelj u Trogiru, Sv. Juraj na otočiću pred Perastom, Sv. Krševan u Zadru, Sv. Kuzma i Damjan na Čokovcu u Tkonu, Sv. Marija na Jezeru (Mljet), Sv. Marija na Lokrumu, Sv. Marija na Racu kod Bara, Sv. Petar u Osoru, Sv. Sergije i Bakh na rijeci Bojani, Sv. Stjepan na Sustjepanu kod Splita, Samostan u Rižinicama, Sv. Ambrozije u Ninu, Sv. Andrija na otočiću Svecu, Sv. Bartul na Kapitulu kod Knina, Sv. Grgur u Vrani, Sv. Ivan Krstitelj u Povljima na Braču, Sv. Jakov u Višnjici blizu Dubrovnika, Sv. Juraj kod Senja, sv. Juraj Koprivski pod Obrovcem, Sv. Križ kod Senja, Sv. Lovre kod grada Krka, Sv. Lucija u Drazi Bašćanskoj na Krku, Sv. Marija u Budvi, Sv. Marija u Gornjem Selu na Šolti, Sv. Marija u Hvaru, Sv. Marija de Insula kraj Šibenika, Sv. Marija na Košljunu, Sv. Marija na otoku Mrkanu kraj Cavtata, Sv. Marina u Bužanima, Sv.

⁶⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. III., str. 10., 11.

⁷⁰ Isto, str. 11. - 14.

Mojsije ili Sv. Petar u Solinu, Sv. Mihovil u gradu Krku, Sv. Mihovil u Pakljenom na otoku Šipanu, Sv. Mihovil na Prevlaci u Boki Kotorskoj, Sv. Mihovil ili Sv. Nikola na Susku, Sv. Mihovil na Ugljanu, Sv. Nikola na rijeci Bojani, Sv. Nikola u Komiži na Visu, Sv. Nikola u Ličkom Otočcu, Sv. Nikola kod Omišlja na Krku, Sv. Nikola na ulazu u šibensku luku, Sv. Petar u Drazi Supetarskoj na Rabu, Sv. Petar od Klobučca kod Trogira, Sv. Petar u Pagu, Sv. Petar u Selu, Sv. Silvestar na Biševu, Sv. Spas Barski, Sv. Stjepan u Barbatu na Rabu. Od manjih samostana poznati su nam: Sv. Andrija kod Dubrovnika, Sv. Ivan Krstitelj u Krku, Sv. Josip u Velom Lošnju, Sv. Luka u Krtolima (Boka Kotorska), Sv. Marija de Resson (Boka Kotorska), Sv. Marija u Rožatu, Sv. Marko de Pinita u Tivtu, Sv. Nikola Petranički u Boki Kotorskoj, Sv. Petar u Bijeloj, Sv. Petar kod Cavtata, Sv. Petar na Gracu u Boki Kotorskoj, Sv. Petar kod Lošinja i Sv. Trojica u Požuri na Mljetu. Kao cele i hospiciji spominju se: Sv. Antun Opat u Zadru, Sv. Dimitrije u Zadru, Sv. Ivan kod Sali na Dugom Otoku, Sv. Križ u Rabu, Sv. Marija na Poljudu kod Splita, Sv. Mihovil u Babinu Polju na Mljetu, Sv. Izidor na Jakljanu, Sv. Mihovil u Nevidanima na Pašmanu, Sv. Mihovil u Splitu, Sv. Nikola u Marjanu nad Splitom, Sv. Nikola u Zadru, Sv. Petar u Nečujmu na Šolti, Sv. Petar kod Poljane na Ugljanu, Sv. Stjepan i Sv. Marija u Solinu. Kao vjerojatni samostani navode se: Konobe - Rmanj kod rijeke Une, Orihovica kraj Trogira, Sv. Arkandjel kod Trogira, Sv. Dujam kod Senja, Sv. Juraj ili Sv. Marija u Karinu, Sv. Lovre na Braču, Sv. Marija na Žirju, Sv. Nikola na Krku, Sv. Nikola na Lošnju, Sv. Petar kraj Benkovca, Sv. Petar u Boki Kotorskoj, Sv. Petar kod Trebinja, Sv. Petar Budvanski, Sv. Stjepan kod Pučišća na Braču, Voljice u kotaru Bugojno. Dvojbeni samostani: Božava na Dugom Otoku, Crkvina kod Knina, Gospe od milosti na Otoku, Grohote na Šolti, Krakar prema Modruši, otok Lastovo, Mirje nad Postirima na Braču, Morinje kod Šibenika, Murvica na Braču, Nad Lipom blizu Livna, Novalja na Pagu, Palagruža, Ruda, Stradioti, Sustipanac kod Pirovca, Sv. Agata u Prčanju (Boka Kotorska), Sv. Andrija u Splitu, Sv. Bartul kod Biograda na Moru, Sv. Damjan na Rabu, Sv. Duje u Boki Kotorskoj, Sv. Duje na Pašmanu, Sv. Ivan u Gradini kod Vele Luke, Sv. Ivan Krstitelj u Lumbardi, Sv. Ivan Krstitelj u Bribiru, Sv. Jadre na Braču, Sv. Jakov kod Kraljevice, Sv. Juraj u Barbatu na Pagu, Sv. Juraj u Putalju, Sv. Juraj kod Visa, Sv. Križ u Gružu, Sv. Lovre u Stobreču, Sv. Lucija u Kostreni, Sv. Maksim kraj Korčule, Sv. Maksim kraj Solina, Sv. Marija de Flumine u Kotoru, Sv. Marija na Kornatu, Sv. Marija in Kotezio u južnoj Dalmaciji, Sv. Marija ili Sv. Benedikt na Molatu, Sv. Marija u Postirima, Sv. Marija kod Osora, Sv. Marko kod Bara, Sv. Marta kraj Trogira, Sv. Martin i Apolinar na Krku, Sv. martin na Cresu, Sv. Martin u Vinodolu, Sv. Maur na Pagu, Sv. Mihovil kod Sinja, Sv. Mihovil u Kotoru, Sv. Mihovil kod Novigrada, Sv. Mihovil u Solinu, Sv. mojsije kod Splita, Sv. Nikola

u Povljani na otoku Pagu, Sv. Nikola kod Splita, Sv. Nikola na Sušcu, Sv. Pavao ili sv. Kate u Novigradu, Sv. Petar na Badiji kraj Korčule, Sv. Petar na Krku, Sv. Petar u Makarskoj, Sv. Petar kod Omiša, Sv. Platon na Ugljanu, Sv. Savin kod Gruža, Sv. Sergije kod Bara, Sv. Srđ Dubrovački, Sv. Stjepan u Neretvi, Sv. Stjepan u Rijeci Dubrovačkoj, Sv. Trojica kod Kotora, Vrgada južno od Pašmana, Žanjica (Boka Kotorska) i Živogošće u Makarskom Primorju.⁷¹

Slika 7. Samostan i crkva Sv. Kuzme i Damjana, Čokovac, otok Pašman

Ženski benediktinski samostani u Dalmaciji bili su: Sv. Andrija u Dubrovniku, Sv. Andrija u Rabu, Sv. Bartul u Dubrovniku, Sv. Benedikt u Kotoru, Sv. Benedikt u Osoru, Sv. Benedikt ili Sv. Arnir u Splitu, Sv. Dimitrije i Sv. Toma u Zadru, Sv. Duje u Trogiru, Sv. Ivan Evanđelist u Rabu, Sv. Katarina u Šibeniku, Sv. Katarina u Zadru, Sv. Lucija u Šibeniku, Sv. Margarita u Pagu, Sv. Marija od Kaštela u Dubrovniku, Sv. Marija u Krku, Sv. Marija u Splitu, Sv. Marija u Zadru, Sv. Martin u Kotoru, Sv. Mihovil u Trogiru, Sv. Nikola u Zadru, Sv. Petar u Cresu, Sv. Petar u Trogiru, Sv. Roko na Rijeci, Sv. Spas u Šibeniku, Sv. Šimun u Dubrovniku, Sv. Toma u Biogradu na moru, Sv. Toma u Dubrovniku, Sv. Klare u Kotoru. Od cela i hospicija spominju se: Sv. Kuzma i Damjan u Kaštel Gomilici, Sv. Petar u Bubljanima kod Biograda na moru, Sv. Stjepan u Trogiru. Vjerojatni samostani bili su: Sv. Marija u Ninu,

⁷¹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. III., str. 546. - 549.

Sv. Marija Nova ili Sv. Marcela u Zadru, Sv. Platon u Zadru, nepoznata imena u Baru i Budvi. Od dvojbenih samostana spominju se: Neviđane na Pašmanu, Poljana na Ugljanu, Prečista Krajinska, Sv. Andrija u Trogiru, Sv. Antun Opat u Rabu, Sv. Marija kod Nina, Sv. Marija u Solinu, Sv. Nikola u Dubrovniku, Sv. Petar u Dubrovniku, Sv. Petar in Surana, Sv. Stjepan u Dubrovniku, Sv. Trojstvo na Lopudu, Stipanska (otočić kod Šolte).⁷²

⁷² I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. III., str. 549., 550.

9. ŽIVOT UNUTAR SAMOSTANA I UTJECAJ SAMOSTANA NA OKOLINU

9.1. Imena samostana

Svaki je naš samostan bio kršten imenom jednoga ili više nebeskih zaštitnika. Najviše je zadužbina nosilo u naslovu Svetu Mariju Majku Božju (35) pa redom Sv. Mihovila Arkandela (19), Sv. Petra Apostola (18), Sv. Nikolu (13), sv. Ivana Krstitelja (7), i Sv. Andriju Apostola (6). U početku su se samostani nazivali po utemeljiteljima ili po mjestu gdje su se nalazili. Bilo je i samostana koji bi dobili ime po svecu čije je tijelo bilo zakopano unutar tog samostana. Naš najstariji samostan nosio je ime svoga utemeljitelja, kneza Trpimira. Zato i luk nad crkvenom pregradom njegove zadužbine ima u natpisu ... *produce Trepimero*. Osim toga, knez Trpimir u povelji, gdje spominje svoju zadužbinu, ne zove je imenom ni jednog sveca.⁷³

9.2. Unutrašnjost samostana

Kuća u kojoj su monasi živjeli zvala se molstir, mostir, mustir, manastir, klaustar, kloštar, konvenat, itd. Neovisni se samostan naziva opatija ili opatovina. Čitava monaška zadruga, sa svim zgradama, posjedima i pravima, najobičnije dolazi pod imenom samostana, ali se ponekad naziva jednostavno crkva, nekada kuća, a nekada samo mjesto. Članovi samostana nazivali su se monasi, mniši, fratri, bratija, braća, redovnici, koludri, kaluđeri, itd. „Samostan treba po mogućnosti sagraditi tako da se sve potrebno, to jest voda, mlin, vrt i raznovrsne radionice nalaze unutar samostana.“ (RB 66,6)⁷⁴

9.3. Primanje gostiju

„Svi gosti koji nam dolaze neka budu primljeni kao Krist, jer će On reći: „Gost bijah i primiste me.“ Čim se gost najavi, neka mu starješina i braća izađu ususret i iskažu mu svoju ljubaznost. Najprije će se zajedno pomoliti, a onda mu dati cjelov mira. Kad se gosti prime, odvedu se na molitvu, a onda s njima sjedne starješina ili brat kome je on naložio. Gostu se za pobudu čita iz Božjega zakona i zatim ga valja vrlo srdačno pogostiti.“ (RB 53) „Tko primi

⁷³ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. III., str. 14., 15.

⁷⁴ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 1

onoga kojega ja šaljem, mene prima“ (Iv 13,20). Za svetoga Benedikta taj drugi je Krist! samostanska gostoljubivost podređena je tom prepoznavanju Krista u drugome.⁷⁵ „Čim netko pokuca ili se oglasi koji siromah, vratar odgovori: Bogu hvala“ ili: „Blagoslovite“. RB (66, 3-4)⁷⁶

9.4. Skrb za siromašne i bolesne

„Opskrbnik samostana... neumorno će se brinuti za bolesnike, goste, djecu i siromahe, čvrsto uvjeren da će za sve to odgovarati na sudnjem danu.“ (RB 31,9)

U prvoj polovici 11. stoljeća za vrijeme teške oskudice sveti Odilon (+ 1049.), opat Clunyja, neumorno je pozivao na djela milosrđa: u tome je išao tako daleko da je rastopio dragocjene samostanske predmete da nabavi hranu i tako tisuće ljudi spasi od bijede i gladi. U doba njavećeg sjaja Cluny je pomagao do 17 000 siromašnih godišnje. U samostanu Saint-Hubert opat Thierry osobno je služio dvanaest siromaha, nakon što bi im oprao noge kao Isus apostolima.⁷⁷

„Prije svega i nadasve valja se brinuti za bolesnike i dovoditi ih zaista kao Krista. On, je naime, rekao: „Bijah bolestan i pohodiste me.“ (RB 36, 1-2) „Slabosti, bilo tijela bilo značaja, neka međusobno podnose velikom strpljivošću.“ (RB 72,5) Samostan nije krug odabranih ljudi već bolnica u kojoj se Bog s ljubavlju prigiba nad ranjene. To podrazumijeva pomoć i u njihovim tjelesnim bolestima i nevoljama. Zahvaljujući također benediktinskom monaštvu medicina se produbljuje i razvija kroz praksu koja se stječe svakodnevnim radom u samostanu. Montecassino i Salerno dva su središta gdje se ne samo brinulo za bolesnike, već se razvijalo medicinsko i terapijsko znanje. Opat Deziderije iz Montecassina, koji je kasnije postao papa Viktor III., posjedovao je solidno znanje o medicinskom umijeću. Za vrijeme njegova opatovanja zamonašio se Kontantin Afrički (11. st.) koji je napisao i preveo brojna djela medicinske znanosti (*Liber februm*, *Liber urinarum*, *Viaticum*, itd.). Ta će se djela koristiti u europskim školama medicine u cijelom srednjem vijeku, a nalazimo ih u gotovo svim samostanima. Na primjer, samostan Saint-Amand u Belgiji u 12. stoljeću imao je više od trideset medicinskih knjiga, uključujući i ilustrirano djelo o kirurgiji.⁷⁸

⁷⁵ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 2

⁷⁶ Isto, str. 2

⁷⁷ Isto, str. 3.

⁷⁸ Isto, str. 4.

9.5. Samostanski arhivi

Iz benediktinskih i cistercijskih arhiva potječu najstariji dokumenti naše nacionalne prošlosti. Dovoljno je podsjetiti na kartular sv. Marije u Zadru, dragocjenu riznicu povelja iz razdoblja hrvatske narodne dinastije.⁷⁹

Najveći i najvažniji dio izvora za starohrvatsku povijest i najvjernije do nas doprle pisane spomenike iz perioda hrvatskih vladara nalazimo u ostacima arhiva benediktinskih samostana. Preko pet šestina sačuvanih isprava ili listina što su nastale prije početka 12. st., bilo je namijenjeno ili barem povjereno na čuvanje benediktincima. Za takve isprave uređivali su monasi najsigurnije dijelove samostanskih zgrada, koji put kamenom posvođene prostorije iza debelih zidova, željezom okovanih vrata i rešetkama opskrbljenih prozora. U takvim prostorijama bili su pohranjeni novci i spisi u blagajnama s više ključeva od kojih su jedne držali opat i monasi a druge grad i samostanski prokurator. Od mnogobrojnih naših samostana jedino su Sv. Marija u Zadru i Sv. Nikola u Trogiru mogli sami raspolagati svojim arhivskim materijalom. Osobito je zadarskoj Sv. Mariji uspjelo, kroz zgode i nezgode devet stoljeća, sačuvati dobar dio najstarijih isprava.⁸⁰

9.6. Samostanski pečati

Srednjovjekovni benediktinski pečati izričito se spominju od 1220. godine. To su pečati opata, opatica i priora. Najstarije su upotrebe opatova pečata utvrđene u 13. st. kod predstojnika trogirске, splitske, supetarske, ninske, lokrumske i zadarske opatije, a u 14. st. još kod komiškoga i ratačkoga opata. U latinskim ispravama samostanski je pečat nazvan općenitim imenima: *sigillum* ili *bullā*. I glavna svrha mu je bila jednaka kao i svih drugih pečata. Utisak (*impreso*) naime ili znak (*karacter*) samostanskog pečata imao je kao i svaki drugi žig *confrimare*, *munire* ili *communire*, *roborare* ili *corroborare* dokument. na samostanskim pečatima često su bili urezani likovi titulara ili pokrovitelja zadužbine, ali su se kasnije na njima često nalazili grbovi obitelji, iz kojih su potjecali opati, jer su u srednjem vijeku opatije vodili ponajviše plemići ili gradski patriciji.⁸¹

⁷⁹F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 43.

⁸⁰I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 318., 319.

⁸¹Isto, str. 326. - 330.

9.7. Samostanski natpisi

Natpisi su izvori prvog reda. Manje su od drugih izvora podvrgnuti falsificiranju, jer su neprestano izloženi javnosti. Redovito se i bolje čuvaju nego zapisi, isprave i spisi jer su na trajnijoj podlozi; urezani su u kamen ili gravirani u kovinu. Ovo su neki od srednjovjekovnih kamenih natpisa koji su sigurno pripadali benediktinskim samostanima ili su kod njih nađeni: Trpimirova pregrada (oko 852. godine), Teodobertov ili Branimirov prag u Ninu (879.-892. godina), Epitaf kraljice Jelene (976. godine; pronađen 1898. u atriju otkopane bazilike koju je sama podigla na Gospinu Otoku u Solinu), Natpisi na Kapitolu kod Knina (10. - 11. st.), Epitaf nadbiskupa Vitala na Lokrumu (poslije 1046.), Pregrada Sv. Mojsija u Solinu (11. st.), Natpisi na Poljudu kod Splita (11. st.), Kolomanovi natpisi u zadarskom samostanu Sv. Marije (1105. godine), Epitaf opatice Većenjege u Zadru (1111. godine), Natpis na crkvi Sv. Stjepana kod Splita (1355. godine), Tri ploče Petra Aramera, opata Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (1369., 1374. i 1376. godine.) i Natpis opata Franje Maripetra na Čokovcu (1418. godine).⁸²

9.8. Samostanske grobnice

Veliki broj opatija u našim krajevima podigli su kraljevi, knezovi, banovi i drugi predstavnici vlasti. Oni su gradili opatije u prvom redu, da bi se u njima monasi molili za njih i njihove najbliže, dok su živi, ali još više, da ne budu zaboravljeni poslije smrti. Zbog toga je osnivač redovito određivao grob sebi i baštinicima u svojoj zadužbini. U ranijem srednjem vijeku nisu se smjeli ukapati u crkvi svjetovnjaci niti vladari. Prvi su hrvatski knezovi redovito stanovali u Ninu, pa su jamačno bili i sahranjeni u tom gradu. Opatija Sv. Ambrozija u Ninu nastala je malo poslije nego se hrvatska počela formirati kao kršćanska država, a njezin opat, najstariji po imenu nama poznati samostanski predstojnik u Hrvatskoj, spominje kneza Branimira (879.-892.). Prema tome, zadužbinu Sv. Ambrozija možemo uzeti za prvi mauzolej naših knezova. U Rižinicama je po svoj prilici bio pokopan Trpimir, a vrlo vjerojatno i nasljednici iz njegova roda sve do kralja Mihajla Krešimira II. (949.-969.). Jelena, udovica ovoga kralja, sagradila je i opskrbila crkve Sv. Stjepana i Sv. Marije u Solinu. Ondje, u atriju bazilike Sv. Stjepana, bilo je sahranjeno više hrvatskih kraljeva do Petra Krešimira IV. (1058.-1074.). Ovi su kraljevski grobovi u Solinu postojali do najeзде Turaka, koji su ih, vrlo vjerojatno radi pljačke, razbili i kosti iz njih razbacali. U benediktinskim samostanima počivalište je našao velik broj najviših dostojanstvenika hrvatske države. Opatija Sv.

⁸² Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, str. 331. - 367.

Krševana u Zadru čuva smrtne ostatke nekoliko banova. U samostanske grobnice sahranjen je osim toga najveći dio domaćih benediktinaca i benediktinki.⁸³

9.9. Izgled monaha

Vanjske oznake monaha bile su tonzura i mantija. Zato u običnom govoru postati monahom značilo je isto kao obrijati glavu i obući habit sv. Benedikta. Redovito je vrijedilo načelo: monaha ne čini mantija nego položeni zavjeti. Zajednica se monaha vidljivo očitovala na četiri mjesta: u koru, kapitolu, blagovalištu i spavalištu. U koru monasi su se sakupljali nekoliko puta preko dana i jedanput svake noći. Kor je najsvečanije sastajalište benediktinaca, u kojemu oni obavljaju oficijaturu, koju smatraju glavnim poslom monaške službe. Monahom se postajalo, kao i svugdje po svijetu, prema reguli i kanonskim propisima. Redovnik zamonašen od opata bio je za čitav život vezan uz svoj samostan. Samostan je mogao među svoje primiti i tuđeg člana, ali samo iznomno i uz pismenu dozvolu opata i samostana odakle taj novi član dolazi.⁸⁴

Odjeća benediktinki potječe od sv. Skolastike, sestre sv. Benedikta: Na njima su crne tunike, bijeli ovratnik i povež za glavu, s crnini velom podstavljenim bijelim. Preko tunike stavlja se škapular, a za misu i svečane zgrade kukula, široka liturgijska halja. Dok prolaze klaustrom uistinu sliče na lastavice, kako ih narod ovdje i naziva.⁸⁵

9.10. Gregorijansko pjevanje

Gregorijansko pjevanje, nastalo u 7. stoljeću, brzo se proširilo po cijeloj Europi jer je pomagalo meditaciji i usvajanju svetoga teksta. Teško je naći tako izričitu i usku povezanost između riječi i glazbe kao u gregorijanskom koralu. Gregorijansko pjevanje je osim toga čudesan izraz zajedništva: zbog svoje osobite ritmičke i melodijske strukture zahtijeva od pjevača neprestanu pozornost najedinstvo. Božja se riječ u monaškoj liturgiji moli pjevajući. Zato sveti Benedikt hoće da monasi dobro pjevaju.⁸⁶

⁸³ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 378., 379.

⁸⁴ Isto, str. 95.

⁸⁵ http://www.benediktinke-zadar.com/root_files/cro_index.html

⁸⁶ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 9.

9.11. Društveni i politički utjecaj samostana

Ljudi su zadivljeni promatrali život samostana i malo-pomalo se poistovjećivali sa shvaćanjem života koje je s vremenom utjecalo na sva područja društva, sve do njegovih pravnih temelja. Tragovi ovog utjecaja mogu se naći u ustanovama srednjovjekovnih općina i parlamenata, kao na primjer u početnom parlamentarnom upravljanju opisanom u *Magna Charta Libertatum* (1215.). „U samostanu treba izbjegavati svaku mogućnost samovoljnoga postupka. Zato određujemo da nikome nije dopušteno bilo koga od svoje braće izopćiti ili udarati, osim ako ga je opat za to ovlastio.“ (RB 70,1-2) „Nijedan slobodan čovjek ne može se uhititi, zatočiti, osuditi na globu, staviti van zakona, prognati ili mučiti na bilo koji način, niti ćemo mi ili drugi u naše ime primjenjivati silu prema njemu osim preko zakonitog suda onih koji su mu ravni i zakona kraljevstva.“ (*Magna Charta Libertatum*, 39)⁸⁷

9.12. Ora et labora

„Braća koja zbog udaljenosti mjesta gdje rade ne mogu na vrijeme stići u kor neka mole na mjestu gdje rade, na koljenima u strahopoštovanju pred Bogom.“ Benedikt preporučuje da „ništa ne pretpostavimo Djelu Božjem“ (RB 43,3) ili liturgiji jer ona je glavno sredstvo odgoja ljubavi prema Kristu i braći. „Čim se začuje znak za službu Božju, sve se napušta, što god tko imao u rukama, te se pohiti s najvećim marom“ (RB 43,1)⁸⁸ Ora et labora ne znači usporedno živjeti ta dva aspekta egzistencije, već ukazuje na usku povezanost svakodnevne stvarnosti i odnosa s Kristom. „Kad tijelo radi, duh mora biti usmjeren na rad a ne odsutan; dok radi mora misliti na razlog zbog kojega radi. S tom mišlju smo ponizniji u Božjim rukama i poput prosjaka pred njegovom prisutnošću“ (sveti Bernard)⁸⁹

9.13. Posjedi samostana

Dalmatinski benediktinski samostani, građeni u siromašnoj sredini, ne mogu se mjeriti ni rasprostranjenošću zemljišnog posjeda ni sjajem građevina ni dragocjenošću sa istaknutim samostanima u drugim, bogatijim zemljama, osobito ne s onima u Francuskoj i Njemačkoj. Ipak, nalazila se i ovdje pokoja zadužbina naših vladara ili gradova, koja u

⁸⁷ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 20.

⁸⁸ Isto, str. 30.

⁸⁹ Isto, str. 31.

ekonomskom pogledu nije zaostajala za samostanima iz drugih zemalja. Postojali su veliki posjedi Sv. Krševana u Zadru, Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, Sv. Stjepana kod Splita, Sv. Petra u Selu, Sv. Marije na Lokrumu, Sv. Marije na Mljetu i još nekoliko opatija. Predstojnici su nekoliko jačih opatija, kao feudalna gospoda, vršili i dio civilne vlasti na prostranim područjima svojih beneficija. Ženski su samostani, ako u nekim razdobljima izuzmemo Sv. Mariju u Zadru, redovito bili vrlo siromašni.⁹⁰

9.14. Darivanje samostana posjedima

Iz Točinje, ili bolje reći iz susjednoga Biograda, pošao je Petar Krešimir u Nin, gdje je imao zaseban dvor. Tada stupi pred kralja Petar, opat samostana Sv. Krševana u Zadru i zamoli ga, da mu potvrdi darovanje, što ga je nekoć učinio njegov pradjed Mihajlo Krešimir I. (oko 935.- 945.). Kralj je toj molbi opatovoj udovoljio, na što je izdana isprava, koju je napisao Adam, opat kraljevskoga samostana Sv. Bartola (kod Knina), a u kojoj su kao svjedoci navedeni tepči Boleslav, ninski župan Adamac, lučki Vukac, „ded“ Voleša, „postelnik“ Budac, mačonoša Dragonja, „vinotoč“ Djedovit, dvorski kapelan Ivan, nadzornik kraljevskih staja „volar“ Zovac i jedan dekan imenom Grubonja. U toj važnoj ispravi, kojom je kralj potvrdio samostanu Sv. Krševana selo Diklo nedaleko od Zadra, spominje on sve svoje prethodnike na prijestolju do petoga koljena unatrag, a tako i njihove banove.⁹¹

Svi ovi dokazi pobožnosti i privrženosti spram dalmatinskih gradova, jamačno su pribavili Petru Krešimiru među Romanima jake simpatije. Tada bijahu Zadar i ostali gradovi neposredno pod carskom upravom, a stajao im je na čelu „katepano cijele Dalmacije“, ujedno i zadarski prior, protospatar Leon. Iz toga se vidi, da se Zadar poslije 1045. opet izmakao ispod mletačke „obrane“, što se možda zbilo još 1056., no svakako prije 1060., kad je u Zadru stolovao carski strateg i gradski prior Nikola, jamačno Bizantinac. Više je nego samo vjerojatno, da su tu promjenu Zadrani sami izmolili kod carskoga dvora, budi od carice Teodore, budi od cara Izaka Komnena, jer nisu bili zadovoljni s mletačkim gospodstvom. Meditim već poslije dvije godine, 1069., Petar Krešimir bješe gospodar čitavog dalmatinskog

⁹⁰ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. III., str. 19

⁹¹ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 519.- 520.

teritorija, pa i sam katepano Leon, jamačno pred polazak u Craigrad, dolazi na njegov dvor u Nin i fungira na jednoj ispravi kao svjedok.⁹²

Začetnik benediktinskoga života u Biogradu bio je kralj Petar Krešimir IV. Samostan Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu osnovan je po naredbi i uz pomoć kralja Krešimira IV. 1059. godine ili malo prije, a sagradili su ga monasi trudom vlastitih ruku. Spomenute godine dao mu je Krešimir privilegij kraljevske slobode u prisutnosti, i vjerojatno po savjetu, papina poslanika opata Majnharda. Kraljevskom slobodom Krešimir je, u duhu spomenutih reformnih odluka, izuzeo biogradski samostan ispod vlasti i grada i biskupa te ga oslobodio od svakoga osobnog i zemljišnog poreza. Jedino je morao samostan mjesnome biskupu svake godine pokloniti na dan crkvenoga goda (27. prosinca) jedno janje i maleni sud vina. Prvi opat novoga samostana zvao se Andrija. Krešimir je prema nekom interpoliranom dokumentu, toga uglednog predstojnika i prve monahe pozvao iz samostana na otoku Žirju, pa je svojoj zadužbini darovao i čitavi otok Žirje i, kao glavni posjed, kraljevski zaselak Rogovo između današnjega nješta Turnja i Filipjakova s velikom površinom zemlje naokolo. Na taj je način trideset i šest sela potpalo pod jurisdikciju biogradskog opata. Osim toga je biogradski biskup Prestancije novom samostanu uputio crkvu Sv. Kuzme i Damjana sa zemljama na otoku Pašmanu, kamo su se biogradski redovnici kasnije preselili.⁹³

Najvažniji je posjed samostana sv. Ivana Rogovo kraj Biograda. Osim što je samostan obdario, kralj mu je dao imunitet, tj. oprost od javnih podavanja, prije svega tributa. Iz toga zaključujemo da su u Krešimirovo vrijeme posjedi na hrvatskom teritoriju bili opterećeni porezom.⁹⁴

Promjene kojima je „svemogući Bog proširio na kopnu i na moru“ hrvatske državne granice, odluči Kralj Petar Krešimir ovjekovječiti darom samostanu sv. Krševana, a taj se svetac smatrao čuvarom i zaštitnikom glavnoga grada carske Dalmacije. Tu je svoju odluku kralj i izvršio, kad je ljeti 1069. u Ninu u kraljevskom dvoru, u prisutnosti biskupa Stjepana zadarskoga i državnog kancelara Anastasija kninskoga ili hrvatskoga, onda župana Adamca ninskoga, Vukca lučkoga, Budca bibriskoga, Petra sidraškoga i Dragomira cetinskoga, pa priora biogradskoga Andrije, carskoga protospatara i katepana „cijele Dalmacije“ Leona i najzad dvorskih časnika Boleslava tepčije, Voleše „deda“, Petra dvorskoga suca, Studca „vinotoča“, Ivana dvorskoga kapelana, Želislava ninskoga suca i adama opata samostana Sv.

⁹² F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 520.- 521.

⁹³ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, str. 215.- 217.

⁹⁴ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, str. 357.

Bartola kod Knina, darovao samostanu Sv. Krševana, čiji je opat Petar stajao pred njime, „naš vlastiti otok u našem dalmatinskom moru, koji se zove Maon“ (*nostram propriam insulam in nostro Dalmatico mari sitam, que vocatur Mauni*). Donaciju napisao je potom kraljev dvorski kancelar, kninski biskup Anastasije. Oko toga vremena potvrdio je kralj Petar Krešimir i Rabljanima privilegije njihova samostana Sv. Petra, što su ga oni još za vremena vladanja cara Izaka Komnena osnovali u svom gradu. Za kraljem se povedoše potom mnogi velikaši i odličnici u hrvatskoj državi, obasipavši samostan Sv. Krševana u Zadru različitim zemljišnim posjedima. Tako darova Radovan 1070. neke zemlje i vinograde u suhovarama, „ded“ Ivan svoj dvorac u Brdima, braća Hrvatin i Ljutostrah zemljišni posjed u sekiranima, 1072. župan sidraški Petar s braćom Slovinom, Desimirom, Grimelom i Slavcem zemlju u obrovici (između Nina i Zadra), a 1073. „satnik“ Većeneg sve svoje posjede.⁹⁵

Kralj Petar Krešimir IV. poklonio je u Solinu mjesto za mlinice Sv. Stjepanu kod Splita, samostanu reda sv. Benedikta (*coenobio ordinis sancti Benedicti*). Nesumnjivo i izričito nalazimo zabilježeno, da je Sv. Stjepan benediktinski samostan, oko 1078. godine, kada je opat Dabro ostavljao sve svoje opatiji, kako to propisuje regula sv. Benedikta (*secundum regulam sancti Benedicti*).⁹⁶

⁹⁵ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 524.- 525.

⁹⁶ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I, str. 321.

10. GOSPODARSTVO

Na mnogo mjesta su monasi neprestano iskorištavali solane i lovišta riba. Sol se smatrala vrlo važnom robom na tadašnjem tržištu, a riba je monasima, koji su se uzdržavali od uživanja mesa, bila jedna od glavnih hrana. Pravilo je određivalo da po mogućnosti svaki samostan ima vlastitu mlinicu. Veći naši samostani imali su ih po više na svojim raštrkanim posjedima. Benediktinci su bili prvi na našem primorju, koji su u morskom tjesnacu iskoristili struju plime i oseke za pokretanje mlinskog postrojenja.

Na gospodarstvenom polju njihov se rad sastojao u krčenju šuma i zašumljavanju goleti, u presušivanju močvara i natapanju polja. Upoznavali su primitivne narode s vinovom lozom, pšenicom, drugim kulturnim biljkama i oplemenjenim voćkama. Unaprjeđivali su vrtlarstvo i sakupljali ljekovite trave. Razvijali su razne zanate i obrte. Također su rudarili i lijevali kovine. Prerađivali su sirovine te gradili nove puotve ili popravljali stare. Podizali su mostove i brane. Samostani su bili i skladišta i trgovi i jezgre novih naselja. Oko nekadašnjih monaških kolonija razvilo se mnogo trgovišta i gradova.⁹⁷

10.1. Obrađivanje polja

„Moraju li zbog mjesnih prilika ili siromaštva braća sama spremati žetvu, neka se ne žaloste, jer zaista su tada monasi kad žive od rada svojih ruku.“

U svijetu opustošenom barbarskim provalama polja se više nisu obrađivala. Monasi su nabavili stare rimske priručnike o ratarstvu, uvodeći nove ratarske metode kao na primjer trogodišnju rotaciju kultura ili plug na kotače za duboko oranje. Ostavili su nam kalendare koji su, mjesec za mjesecom, pokazivali radove koje je trebalo izvršiti: oranje, sijanje, žetvu. Monasi su zbog obveze služenja svete mise uzgajali vinograde gdje god je podneblje to dopuštalo. Njihova uloga u usavršavanju vinarstva ostat će vodeća sve do XVIII. stoljeća: Dom Perignon iz benediktinskog samostana Saint-Vanne pronašao je šampanjac. Osim toga, monasi su raširili pivo u svim zemljama sjeverne Europe. Riječ hmelj prvi se put pojavljuje na jednoj karti opatije Saint-Denis iz 768. godine.

Opatije kao Saint-Denis i Corbie (Francuska), Fulda (Njemačka), Montecassino, Bobbio, Farfa i Morimondo (Italija) uspijevale su obrađivati od 10 000 do 40 000 hektara

⁹⁷ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I, str. 39.

zemljišta. U monaškom gospodarstvu su i voćnjaci i vrtovi imali veliku važnost zbog prehrane monaha. U Doberanu u Austriji već je od 1273. postojao pokusni staklenik za ispitivanje kultura i selekciju biljaka.⁹⁸

Kao svugdje tako i u Dalmaciji benediktinski su samostani ulagali relativno najviše brige i pažnje u poljoprivredu. Od toga je okolna zajednica imala koristi, osobito na području vinogradarstva, podrumarenja, i onih grana gospodarstva koje su odgovarale prilikama mjesta i potrebama stanovništva. Premda dalmatinske opatije, kao ni monasi u ostalom kršćanskom svijetu, redovito nisu imale pravo zahtijevati od vjernika porez u obliku desetine, ponekada se ipak nađe, da su ljudi davali jednom ili drugom samostanu i desetinu. Davali su je jedino od onih plodova od kojih su htjeli i onom samostanu kojem su htjeli.⁹⁹

10.2. Uzgoj stoke

Osim poljoprivrede, glavna aktivnost monaha bilo je uzgajanje stoke koja ih je opskrbljivala mesom, mlijekom, kožom i u prvom redu vunom. U Engleskoj su stada dosegla zamašne dimenzije; samostan Winchester posjedovao je čak 20 000 ovaca.

Langobardi su u invaziji na Italiju sa sobom doveli i stada. Tako se u padskoj nizini raširila nova, vrlo snažna rasa goveda koju su nazivali „fromentska krava“. Bila je cijenjena zbog svoje izdržljivosti u teškim radovima oranja, zbog ukusnog mesa i kakvoće mlijeka. Od toga se mlijeka od 13. stoljeća u benediktinskim samostanima oko Parme počeo proizvoditi sir parmezan.¹⁰⁰

10. 3. Pčelarstvo

Glavni šećerni proizvod poznat u srednjem vijeku bio je med koji su stoga svi tražili. Monasi su se vrlo rano počeli baviti pčelarstvom, ponajprije jer im je trebao vosak za crkve. Svijeće za oltar morale su biti od žutog voska, a osim toga, trebalo ih je mnogo: u malom clunyjskom prioratu računalo se da treba 7 svjetiljki za noć i 2 za dan, i to samo za svagdane. Potom je trebalo misliti na rasvjetu blagovaonice, *scriptoriuma*, spavaonice i gostinjsca.¹⁰¹

⁹⁸ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 16. - 19.

⁹⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. III., str. 21

¹⁰⁰ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 14.

¹⁰¹ Isto, str. 15

10.4. Obrtništvo i industrija

Već je Pravilo predviđalo postojanje obrtničkih radionica unutar samostana: „Ako u samostanu ima obrtnika, svoj zanat neka obavljaju sa svom poniznošću...” (RB 57,1). Veliki napredak ratarstva potaknuo je razvoj zanatske industrije: bio je potreban alat, kola za prijevoz robe, oruđe, itd. Osim toga se za *scriptorium* moralo obrađivati kožu i uvezivati knjige. Bile su potrebne radionice za tkanje odjeće, zlatarske i kiparske radionice za potrebe liturgije, kovačnice za obradu željeza. Primjerice, u Bezeu u Burgundiji monasi su stvorili pravo industrijsko središte sa valjaonicama sukna, talionicama i staklarijama.

Monasi su bili i pioniri rudarstva. Opatija Newbattle u Škotskoj 1140. otvorila je jedan od prvih rudnika ugljena u tom kraju, dok je vađenje željeza u XIII. stoljeću postalo glavna aktivnost opatije Flaxey.¹⁰²

10.5. Mlinovi

Opskrba vodom jedna je od glavnih briga samostana: ona odlučuje o izboru mjesta za gradnju novog samostana, potrebna je u domaćinstvu (za kuhinju, higijenu, čišćenje, tintu za *scriptorium*), u liturgiji (za misu, krštenja, blagoslove), u proizvodnji (za navodnjavanje, ribnjake, kao energija za mlinove i kovačnice). Za sve to bile su potrebne mnoge hidraulične instalacije. U poljskoj opatiji Pelpin monasi su izvan klaustura izgradili vođeno kolo kako bi podignuli razinu vode i time omogućili opskrbu vodom cijelog samostana. Da bi se opskrbljela vodom, opatija Obazine u Limousineu morala je izdubiti kanale u stijenama 2 km daleko od samostana.

Jedna od najvećih novina srednjovjekovnoga gospodarstva jesu mlinovi na vodu. Mlin se koristio za meljavu sjemenja, gnječenje maslina, mrvljenje oraha ili tlačenje vune. Prve podatke o navodnjavanju livada nalazimo u Clairvauxu, a kasnije se taj postupak proširio po cijeloj Lombardiji. U tu se svrhu koristi mali nagib zemlje stvoren na livadi upravo da bi voda neprestano protjecala, čak i zimi, zahvaljujući brižljivo izgrađenom sustavu malih kanala.¹⁰³

¹⁰² Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 15.

¹⁰³ Isto, 16.

10.6. Isušivanje zemljišta

Krčenje šuma i isušivanje zemljišta bilo je uobičajeno jer se većina opatija podizala na nenaseljenim mjestima; njihovo je širenje stoga zahtijevalo prokrčivanje šiblja da bi se zemlja učinila obradivom. Oko godine 1000. opatija Hohorst na sjeveru Nizozemske i opatija Egmont su u suradnji s lokalnim pučanstvom započele izgradnju morskih brana. Isušujući močvarno tlo stvorili su tako prve poldere (zemlje ispod morske razine, zaštićene branom).¹⁰⁴

10.7. Trgovina

„Kad se nešto od obrtničkih proizvoda prodaje, neka oni koji tim trguju, ne počine kakvu prijevaru... Neka se uvijek proda nešto jeftinije nego mogu dati svjetovnjaci 'da se u svemu slavi Bog'.“ Obradivanje velikih imanja koje je većina opatija posjedovala na često raštrkanim i udaljenim područjima potaknulo je značajni razvitak trgovine. Sakupljeni proizvodi nisu više služili samo opskrbi samostanske zajednice, već su stvarali višak koji je služio za trgovinu na gradskim tržnicama cijele Europe.

Opatije su od vladara dobivale pravo organizirati sajmove i tržnice. Najpoznatiji i najstariji je sajam u Saint-Denisu. Trajao je nekoliko tjedana i bio je to pravi pravcati centar međunarodne trgovine gdje su se nalazili Lombardijci, Španjolci, Provansalci i Sasi. U opatiji Staffarda još su vidljivi tragovi otvorene, ali natkrivene zgrade koja je služila kao javna tržnica za prodaju poljoprivrednih proizvoda.¹⁰⁵

Monaški se život samim svojim postojanjem nametnuo u odnosu prema svijetu kao izvor prave civilizacije i napretka. Zahvaljujući načinu života i rada monaha oko opatija su počele nicati skupine ljudi koje su oblikovale *populus abbatiae* - narod opatije. Upravo je to pučanstvo odigralo presudnu ulogu u preobrazbi i oblikovanju lica i društvenog života cijelih pokrajina. U Clunyju je pojas opatije sadržavao cijeli svijet dvorišta, vrtova i radionica. No, izvan nje, grupe obitelji su u malim skupinama kuća živjele u simbiozi s monasima, sa svojim radionicama raznih vrsta: za vunu, konoplju, kožu, drvo, itd. Na sličan su način nastali gradovi kao Vezelay, Clairvaux, Conques, Aurillac.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 17.

¹⁰⁵ Isto, str. 18.

¹⁰⁶ Isto, str. 19.

11. PISMENOST

11.1. Škole

„*Vrijeme što im još preostaje poslije Bdjenja neka braća, kojima je to potrebno, iskoriste za razmatranje psalama i čitanje.*“ Monaška je zajednica živo mjesto odgoja u vjeri, odgoja u istini o sebi. Monah je odgajan da kroz neprestanu usporedbu i vrednovanje cijele stvarnosti afirmira Krista. Stariji odgajaju mlađe, ponajprije svojim primjerom. Od 11. stoljeća samostanska su prihvatilišta često imala škole u kojima su se poučavali siromašni. U Francuskoj, u Saint-Benigneu u Dijonu, opat Vilim iz Volpiana (+1031.), osjećajući samilost prema svjetovnjacima koji nisu znali ni čitati ni pjevati psalme, i htijući nešto učiniti protiv toga neznanja, u svojim samostanima u Normanidiji i drugim krajevima Francuske, osnovao je škole u kojima su učena braća besplatno poučavala sve koji su dolazili: bogati i siromašni bili su jednako prihvaćeni.¹⁰⁷

Samostanke su škole nekoliko stoljeća, uz katedralne, bile gotovo jedine škole po zapadnoj Europi. Svi su benediktinci redovito morali poznavati pismo. Škola se nalazila u svakoj opatiji, a u većima po dvije. U ovim školama đaci su se poučavali besplatno. I neki su ženski samostani već u ranom srednjem vijeku držali škole, unutrašnju za buduće redovnice, i vanjsku za kćeri iz odličnijih kuća. Monasi su vrlo rado pisali biografije, nekrologe, i kronike svojeg kraja ili anale svojeg naroda.¹⁰⁸

Do pojave prosjačkih redova (13. stoljeće) u našim se benediktinskim i cistercitskim samostanima omladinu poučava u „čitanju, računanju, astronomiji, pjevanju i teologiji“, i to bez razlike s obzirom na društveni položaj njihovih roditelja.¹⁰⁹

11.2. Knjige

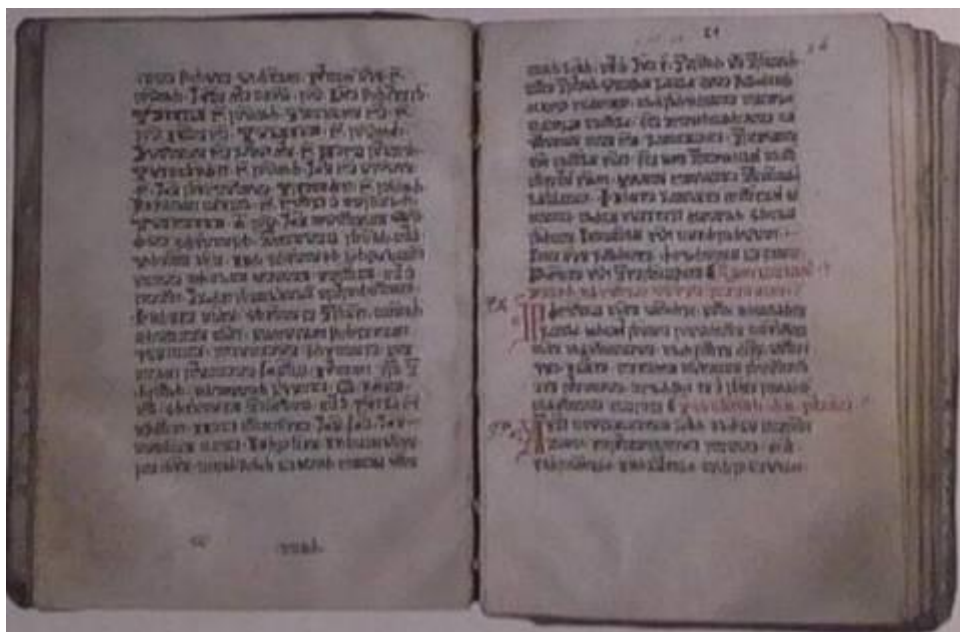
Iz doba hrvatskih vladara znamo za četiri monaške knjige koje su sigurno monasi prepisivali, a to su: pravilo sv. Benedikta, benediktinski obrednik, način kako se postaje monahom i knjiga s monaškim kanticima. Knjige su kod naših benediktinaca bile vrlo

¹⁰⁷ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 5.

¹⁰⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 49.

¹⁰⁹ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 36., 43.

cijenjene. Kodeksi su se prodavali ili posuđivali poput kuća i zemalja, uz pisane kupoprodajne ili posudbene ugovore. Poznato je, da su srednjovjekovni monasi od samostanskog blaga u slučaju nesreće prije svega nastojali spasiti dvije stvari: moći patrona i knjige. Najbolje su knjižnice imali Sv. Jakov blizu Dubrovnika, Sv. Marija na Mljetu i Sv. Krševan u Zadru.¹¹⁰

Slika 8. Stranice iz hrvatsko-glagoljičke regule sv. Benedikta iz 14. stoljeća

Poslije anglosaksonskog prijevoda u 10. st. i armenskog u 12. st., ova Regula pisana hrvatskom glagoljicom je najstariji sačuvani prijevod Pravila sv. Benedikta. Zanimljivo je da postoji gregorijansko-glagoljički notni zapis, tj. notni tekst pisan hrvatskom glagoljicom, tiskan u 17. ili 18. st. u Rimu.¹¹¹

11.3. Rad u scriptoriumu

Aktivnost benediktinaca na polju naobrazbe i znanosti obuhvaćala je uglavnom troje: prepisivanje i čuvanje starih rukopisa, nastavu u školama i književnu produkciju.

Knjiga je središte srednjovjekovne kulture. Na stranicama pergamenta bilježe se tekstovi liturgije, uči se pisati, čitati, razmišljati i pjevati... Zahvaljujući skrovitom radu

¹¹⁰ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 151., 152.

¹¹¹ <http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>

monaha u *scriptoriumu* sačuvala se antička kultura sve do naših dana: mnoga djela antičke kulture poznajemo isključivo zahvaljujući srednjovjekovnim rukopisima.¹¹²

Skriptorij muškog benediktinskog samostana sv. Krševana u Zadru bio je vrlo važan za kulturni razvoj ranosrednjovjekovnog Zadra te središte beneventanske pismenosti na istočnojadranskoj obali. Svoj je vrhunac dosegao u drugoj polovici 11. stoljeća, kada su u njemu nastali najljepši dalmatinski kodeksi pisani oblom beneventanom, tipom latinskog pisma karakterističnog za beneventanske skriptorije Dalmacije i južne Italije. Jedan je od njih i „Vekenegin evangelijar“ koji se danas nalazi u Bodleian Library u Oxfordu.¹¹³

11.4. Beneventana

U primorskim samostanima uzduž čitave Dalmacije, od Osora do Kotora, beneventana je dobila posebni dalmatinski aspekt. Ona je iz samostana ušla u dvorske pisarne domaćih vladara i u kurije dalmatinskih gradova, gdje se održala do kraja 13. i početka 14. stoljeća. Tada je skupa s karolinom beneventana u skriptorijima ustupila mjesto gotici. Sva tri ova pisma monaškog su podrijetla i sva tri su se upotrebljavala u našim samostanima.

Umjetnost latinskog pisma dosegla je na izmaku ranoga srednjeg vijeka i na istočnom Jadranu iznimno visoku razinu. Razlike u vrsnoći latinskih pisama što su u 9. i 10. st. dijelile dvije jadranske obale, napokon su bile prevladane. U benediktinskim samostanima duž istočne obale Jadrana, od Osora do Dubrovnika i Kotora, razvili su se skriptoriji u kojima se najviše njegovala ona vrsta srednjovjekovne latinske miniskule što je niknula u Monte Cassinu - beneventana. Mnoge pojedinosti o prijenosu beneventane od zapadne prema istočnoj obali Jadrana zastrte su nejasnoćama, prije svega vrijeme i prostor prelaska. Nedvojbeno je ono najvažnije, da su upravo benediktinski skriptoriji bili njezinim uporištima u dalmatinskim gradovima, dakle i osloncima u sustavu intelektualnih veza na jadranskom prostoru u ranome srednjem vijeku.

Spomenici dalmatinske beneventane u 11. st. uglavnom pripadaju tzv. „oblom“ tipu te minuskule kakav se razvio u lužnoj Italiji (Bari). Beneventanska su zračenja dopirala prema istočnojadranskim skriptorijima i iz drugih točaka na Apeninskom poluotoku. To su, na primjer, bili Tremiti i, dakako, montekasinska matica u kojoj se pisalo tzv. „uglatom“

¹¹² Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 10.

¹¹³ I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 108.

beneventanom. Neprijeporno je da je 11. st. bilo epohom cvata beneventane u dalmatinskim skriptorijima, što znači da je ta minuskula na istočnom Jadranu dosegla punu, umjetničku zrelost u istom razdoblju u kojemu se do kraja razvila i u Monte Cassinu i južnoj Italiji. O uzlaznom luku latinskog pisma na istočnom Jadranu, od rustičnosti što je iskazuju dodaci u Splitkom evanđelistaru u 9. st., do savršenstva beneventane u 11. st. svjedoče još dva jadranska evanđelistara: Osorski i Vekenegin. Za razliku od ranih jadranskih evanđelistara (Split, Cividale) što su nastali, najvjerojatnije, u Italiji, Osorski i Vekenegin bijahu stvaralačkim plodom domaćeg tla.

Osorski evanđelistar nastao je u samostanu sv. Nikole u Osoru. Napisan je u sredini druge polovice 11. st. dalmatinskom „oblom“ beneventanom. To je djelo beneventanske zrelosti, ukrašeno inicijalima i minijaturama, s neumama između redova. Znamenit je po laudama u čast bizantskog cara i hrvatskog kralja. Vekenegin evanđelistar djelo je najznamenitijeg beneventanskog skriptorija u Dalmaciji, samostana sv. Krševana u Zadru. Napisan je u posljednjem desetljeću 11. st. I njegova je beneventana „obla“ te je ukrašen inicijalima i minijaturama.

U beneventanskim skriptorijima druge polovice 11. st. umjetnost kodeksa dosegla je najvišu razinu. Time su se skriptoriji u benediktinskim samostanima na istočnom Jadranu uključili u jadranski sustav latinske pismenosti. Ako su u početku ranoga srednjeg vijeka više-manje pasivno prihvaćali poticaje iz skriptorskih žarišta na Apeninskom poluotoku, stvaralaštvom i umjetnošću 11. st. postali su im ravnima, njegujući vlastiti oblik beneventane. Razvoj latinskog pisma u dalmatinskim gradovima sazrio je do konačnog savršenstva.¹¹⁴

Promicanju pismenosti u Hrvata, čija su prva žarišta benediktinski samostani, pomažu skriptoriji poput onog u zadarskom Sv. Krševanu, u kojima se neumorno i „gratis pro Deo“ prepisuju i iluminiraju knjige sakralnog i profanog sadržaja. Uz rad tih benediktinskih skriptorija na našoj obali vezano je kaligrafsko oblikovanje karakteristične forme latinskog pisma, tzv. beneventane. Uz znanstvene i literarne tekstove, iz skriptorija Sv. Krševana proizašla su remek-djela hrvatske knjiške umjetnosti: *Časoslov* opatice Čike (1070) i *Evanđelistar* opatice Većenege (11. stoljeće), pravo remek-djelo hrvatske sitnoslikarske umjetnosti s rubnim ilustracijama i bogato ukrašenim beneventanskim inicijalima. Skriptorij Sv. Krševana ima bogatu knjižnicu, vlastitu radionicu za izradu pergamena i arhiv.¹¹⁵

¹¹⁴N. Budak – T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 79., 80.

¹¹⁵F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 40.

12. UJMETNOST I ARHITEKTURA

Što se umjetnosti tiče, benediktinci su u prvom redu djelovali na području arhitekture. Ona je bila glavna grana srednjovjekovne umjetnosti. Sami monasi bili su prvi graditelji svojih opatija, koje su prema tradicionalnom planu i radi prednosti, podizali u zatvorenom četverokutu.¹¹⁶

Neprocjenjive su zasluge benediktinaca i cistercita za razvoj romaničke i gotičke umjetnosti u Hrvatskoj. Središnji dio benediktinskog samostana predstavlja crkva, oko koje se nižu stambeni, radni i gospodarski objekti, koji su međusobno povezani hodnicima i dvorištima. Mnogi njihovi samostani vrhunska su arhitekturna ostvarenja koja u sebi sadrže bezbroj pokretnih spomenika iz područja skulpture, slikarstva, knjiške umjetnosti i sakralnog obrta. Cisterciti su nosioci gotičke umjetnosti, a njihove skladne crkve redovito su križnog tlocrta s ravnim apsidama i pobočnim kapelama, oko kojih se nižu klaustri na čijim su stranama stambene, radne i gospodarske prostorije.¹¹⁷

12.1. Benediktinske građevine

Svaka je redovnička zadužbina imala najmanje dvije zgrade; crkvu i kuću za stanovanje. Kod malenih zadužbina kuća je bila jednostavno prislonjena uz crkvu ili je bila u neposrednoj blizini crkve. Srednje zadužbine bile su izgrađene u tradicionalnom četverokutu, prema uzorima, što ih je zapadno monaštvo priamilo s Istoka. U većim zadužbinama postojali su još stanovi za opata i goste, novicijat, škola, sirotište, kapele, gospodarske zgrade, radionice, itd. Sve je ovo okruživao visok zid. Najveći broj malenih benediktinskih samostanana nalazio se po Dalmaciji i Istri. Srednjih zadužbina bilo je po svim našim krajevima. U veće opatije spadaju zadužbine što su ih podigli vladari ili velikaši i to od 11. st. nadalje. Nalazile su se većinom po selima blizu kneževskih rezidencija ili ljetnikovaca.¹¹⁸

Od benediktinskih crkava na našem području spomenut ću samo neke; Ruševine crkve Sv. Mojsija u Solinu, ostaci crkve Sv. Benedikta u Splitu te jedina benediktinska građevina iz onih vremena koja je dobro očuvana je ranoromanička trobrodna bazilika Sv. Petra u Supetarskoj Drazu na Rabu iz 11. stoljeća. Iz 13. st. nalaze se i danas pod krovom: romanička

¹¹⁶ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 50.

¹¹⁷ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 40.

¹¹⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 171., 172.

crkva Sv. Ivana Krstitelja u Trogiru s kvadratnom apsidom i kasnije dodanim portalom te crkvice Sv. Nikole na Marjanu nad splitom. Iz istoga su razdoblja ruševine Sv. Marije u Ninu. Još se drži u Tkonu na Pašmanu opatijska crkva Sv. Kuzme i Damjana sagrađena u 2. polovini 14. i početkom 15. stoljeća. Ovim dalmatinskim spomenicima možemo iz Panonske hrvatske pribrojiti ruševine prostrane crkve Sv. Margarite u Bijeloj s gotskim lukovima iz 13. st., a iz Istre crkvu Sv. Marije u Šmarju kraj Kopra.¹¹⁹

Vrhunac romaničkog crkvenoga graditeljstva u Hrvatskoj predstavljaju: trobrodna i troapsidalna katedrala u Trogiru, stolna crkva u Dubrovniku, klaustar nekoć benediktinskog a kasnije pavlinskog samostana sv. Petra u Šumi kod Pazina, jednobrodna crkva sv. Marije na Mljetu, itd.¹²⁰

Što se benediktinskih zvonika tiče, najstariji sačuvani kod nas su iz 12. stoljeća. Iz tog je vremena zvonik do crkve Sv. Marije u Zadru, restauriran u 15. stoljeću. Nešto mlađi od njega su rapski zvonici Sv. Andrije i Sv. Ivana Evanđelista. Svi su ovi romanički i odjeljeni od crkve. Karakterističan je masivni zvonik usred pročelja Sv. Lucije u Drazi Bašćanskoj što ga je sagradio majstor Andrija, vjerojatno benediktinac.¹²¹

Od stambenih zgrada, iz srednjeg vijeka nije sačuvana gotovo niti jedna, drugim riječima, ni jedan samostan u užem značenju. Iz doba naših domaćih vladara vidi se nešto nadzemnih zidova kompleksa Sv. Petra u Klobučcu u kaštelanskom polju, istočno od Trogira. Iz 12. je st. dvorana kapitula Sv. Marije u Zadru s epitaфом opatici Većenjegi. Iz 12. i 13. st. su ostaci zidova samostana kod Sv. Lucije u Bašćanskoj Drazi na Krku, te tragovi zidova, prozora i vrata romaničkog samostana Sv. Marije na Mljetu.¹²²

Desetom stoljeću pripadaju samostani sv. Andrije s crkvom sv. Marije kod Pule, sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu (975.), sv. Mihovila u Istri (990.), sv. Maksima na Korčuli, sv. Mihovila u Limskoj Drazi i sv. Petronile u Primorju (oko 1000.). U 11/12. stoljeću, zlatnom dobu hrvatskog redovništva, benediktinci i benediktinke imaju više od četrdeset samostana, pretežno uz jadransku obalu. Žarišta reformnog monaštva Cluny (Francuska) i Camaldoli (Italija) utječu na redovnički i kulturi preporod hrvatskih benediktinaca. Iz tog su razdoblja opatije i samostani: Sv. Ivan u Trogiru (1108.), Sv. Ivan u Medulinu (1115.), Sv. Marija u Rožatu kod Dubrovnika (pr. 1123.), Sv. Marija na Mljetu (1151.), Sv. Mihovil u Kotoru (pr.

¹¹⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 177. - 201.

¹²⁰ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 43.

¹²¹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 202.

¹²² Isto, str. 205.

1166.), Sv. Stjepan u Banoštoru (pr. 1176.), Sv. Jakov u Dubrovniku (1222.), Sv. Nikola kod Šibenika (1240), Sv. Grgur u Srijemu (1247.) i drugi.¹²³

U svjetlu najnovijih istraživanja postalo je jasno da su graditelji i klesari iz priobalnih gradova, odnosno njihove blizine, pri čemu etnička pripadnost pojedinca nije igrala nikakvu ulogu, te se umjetnost ni ne može dijeliti na neku slavensku/hrvatsku, odnosno romansku.

Situacija se donekle mijenja pojavom romanike, kad možemo jasnije uočiti vanjske utjecaje. Benediktinski red, reformiran ili barem oživljen, ostavio je posvuda tragove svoje graditeljske djelatnosti - bazilike koje su u poletnom duhu novog vremena postale općeprihvaćeni arhitektonski tip. Veze benediktinskih zajednica, relativno brojnih na neretvanskim otocima, Bojani te području Dubrovnika, Kotora i Budve, s južnom Italijom bile su naročito jake u 11. i 12. st., u vrijeme postojanja dukljanske države. Jedno od središta širenja reda bio je i samostan sv. Marije u Pulsanu na Monte Garganu, odakle se razvija i kult sv. Mihajla, čest u južnoj Dalmaciji. Bliskost dijela sačuvanih južnodalmatinskih fresaka zapadnima, čak i francuskima, može se također zahvaliti djelatnosti toga reda.¹²⁴

U Pravilu svetoga Benedikta lako je naći sjeme programa izgradnje. Monaška arhitektura je plod sazreo kroz besprekidne naraštaje ljudi koji su, odgojeni školom službe Gospodnje, oblikovali zgrade u funkciji odnosa monaha s Bogom i međusobnih odnosa, stvarajući prostore koji su mogli očitovati i rječito svjedočiti bogatstvo života bratskog zajedništva. Stoljećima se tako postupno razvijala sve pravilnija struktura koja je dosegla vrhunac u prekrasnom obliku cistercitskog nacrtu Monasima koji su odlazili da bi utemeljili novi samostan sveti je Benedikt davao obećanje: „Pođite, a taj ću dan doći i ukazati vam mjesto gdje da izgradite oratorij, gdje blagovaonu, a gdje prihvatilište i druge potrebne prostorije.“ (Dijalozi, II, 22) .¹²⁵

12.2. Crkve

Ljepota samostanskih građevina procvala je osobito u doba romanike i gotike koje obiluju elementima koji veličaju jednostavnost, umjerenost i stalnost, svojstvene monaškom iskustvu. „*Bogomolja neka bude ono što joj kaže ime, i ništa se drugo ondje ne smije činiti ni spremati.*“ Klaustar je najkarakterističnije mjesto susreta koje povezuje razne aspekte svakodnevnog života u jedinstvenu cjelinu. Obično je u obliku četverokuta i u njemu se

¹²³ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 37.

¹²⁴ N. Budak, *Prva stoljeća hrvatske*, str. 138.

¹²⁵ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 12.

odvijaju bilo liturgijske bilo kućne aktivnosti. Na primjer, hodnik na sjevernoj strani koji se oslanja na crkvu dobio je ime *Collatio* (Nagovor) jer se na tom mjestu krajem dana okupljaju monasi da bi slušali čitanja iz *Biblije* ili iz *Života crkvenih otaca*. Oko klaustara osim *crkve* nalazimo: *kapitularnu dvoranu, spavaonicu, blagovaonicu, kuhinju i spremišta*.

Kapitularna dvorana je mjesto gdje se zajednica svakodnevno okuplja za slušanje i opatovotumačenje jednog poglavlja Pravila. Tu se primaju novi samostanski kandidati, zadnji put se pozdravlja preminule monahe, bira se novi opat, iznose se vlastiti grijesi, traži se i izmjenjuje oprostjenje.¹²⁶

12.3. Kiparstvo

Klesani kipovi ulaze u kršćanske crkve, osim rijetkih ranijih pokušaja, u 11. st., i to uglavnom preko monaha. Clunyjevci prvi izrađuju u kamenu kićene portale. Najveći dio reljefa, dekoracija i kapitela iz starijeg srednjeg vijeka jesu djela monaškog podrijetla. Benediktinske crkve bile su, osim toga, obilato oslikane, i to redovito iz pedagoško-praktičnih razloga. Nepismeni vjernik sa slika na crkvenim zidovima mogao je učiti o Crkvi. Među monahe umjetnike treba ubrojiti i mnogobrojne majstore rezbare, zlatare, cizlere, a osobito iluminatore kodeksa.¹²⁷

¹²⁶ Lj. (ur.) Jurinović, *Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom*, str. 13.

¹²⁷ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 50

13. USPOMENE NA SV. BENEDIKTA U NARODU

Dugi boravak benediktinaca u našim krajevima imao je za posljedicu i populariziranje osobe sv. Benedikta. To se najviše odrazilo u osobnim imenima i lokalnim nazivima, ponekada u arhitekturi i umjetnosti te nešto u pučkim običajima. Latinska riječ *Benedictus* dobila je u osobnim imenima razne Hrvatske oblike, čak sedamdesetak. Ovo su samo neki oblici: Benedikto, Benediček, Bene, Beno, Benja, Benek, Benko, Benčec, Beneš, Bednjak, Bedika, itd. Prema muškom imenu Benedikt nastalo je žensko ime Benedikta, Bena, Beneda, Benda, Benika i mnogi drugi oblici. U nazivima mjesta sačuvalo se ime sv. Benedikta kod nekoliko trgovišta i sela po Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Lici, Slavoniji te kajkavskim krajevima. Nađe se i na kakvo pučko vjerovanje ili na vremensku poslovicu, što je narod povezao s imenom ili blagdanom sv. Benedikta. U nekim se mjestima na njegov blagdan (21. ožujka) obavljao prvi proljetni blagoslov polja. U biogradskoj okolini i na Pašmanu smatrao se sv. Benedikt zaštitnikom protiv malarije.¹²⁸

Slika 9. Medaljon sv. Benedikta

¹²⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. I., str. 380. - 387.

14. CISTERCITI

Cisterciti su reformirana grana benediktinskog reda. Opat Robert iz Molesma osnovao je 1098. s dvadesetoricom drugova u Citeauxu, na osami, strog benediktinski reformirani samostan. Njegovi nasljednici opati Alberik i Stjepan Harding sastaviše pravila. U njima e napose istaknuto apostolsko siromaštvo, samotna molitva i stalan, naporan ručni rad. Zabacili su tradicionalni feudalni poredak na samostanskom području osjećajući da on dovodi u opasnost od bogatstva koje je s time obično povezano. Čovjek koji je pomogao da se taj novi ideal ostvari bio je mladi burgundski plemić Bernhard iz Clairvauxa (1090/91. - 1153.). Njegovi ciljevi bili su posvećenje i produhovljenje benediktinskog redovništva te religiozna obnova cijele Crkve.¹²⁹

Uz benediktince, u Hrvatskoj se potkraj 12. stoljeća pojavljuju cisterciti, koji se zalažu za dosljednije opsluživanje Benediktovih Pravila. Opatija sv. Marije u Topuskom (1205.) sedamdesetšesta je „kćerka Clairvauxa“, koja će, uz ostale cistercitske opatije i samostane u nas, iamt i vrlo važnu ulogu u cjelokupnom procesu uključivanja Hrvatske u zapadnu civilizaciju.¹³⁰

¹²⁹ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, str. 162.

¹³⁰ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 48

15. ZAKLJUČAK

Kroz ovaj rad potvrdio sam svoju početnu pretpostvaku a ta je da su benediktinci ipak najvažniji kršćanski crkveni red. Uvijek su benediktinci barem za korak ispred ostalih crkvenih redova, u svim područjima rada, obrazovanja, gospodarstva pa i liturgije. Tome pridajem jednostavan razlog; taj što su upravo benediktinci najstariji od kršćanskih redova te ostali redovi puno toga crpe iz benediktinskog reda. Osobno smatram kako je najvažnije djelovanje benediktinaca bilo na području pismenosti i školstva u srednjem vijeku. Uvjet da bi se postalo benediktincem bio je biti pismen, a to u srednjem vijeku nije bila mala stvar. Prava je šteta što se do danas, oko tisuću godina od najvećeg uspona benediktinaca, na prostoru Hrvatske uspio održati samo jedan jedini samostan i to onaj na Pašmanu. nadam se kako će u budućnosti benediktincima na prostoru Hrvatske stvari krenuti na bolje, jer to zaista zbog cjelokupnog doprinosa hrvatskoj povijesti, više nego zaslužuju.

16. POPIS PRILOGA

1. Slika 1: Sveti Antun Pustinjak
http://www.redovnici.hr/index.php/o_nama/redovnistvo_u_hrvatskoj/
2. Slika 2: Sveti Benedikt
http://www.sveti-juraj.org/14nkg_06.html
3. Slika 3: Sveti Benedikt i čaša otrova
<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Melk16.jpg>
4. Slika 4: Bašćanska ploča
<http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html>
5. Slika 5: Glagoljaški natpis u benediktinskom samostanu na Čokovcu, otok Pašman
<http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>
6. Slika 6: Čipka od niti agave, rad redovnica benediktinskog samostana u gradu Hvaru
<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=2582>
7. Slika 7: Samostan i crkva Sv. Kuzme i Damjana, Čokovac, otok Pašman
<http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>
8. Slika 8: Stranice iz hrvatsko - glagoljičke regule sv. Benedikta iz 14. stoljeća
<http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>
9. Slika 9: Medaljon sv. Benedikta
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Saint_Benedict_Medal.jpg

17. POPIS LITERATURE

KNJIGE:

1. Budak, Neven, Prva stoljeća Hrvatske, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
2. Budak, Neven – Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
3. Dorotej, Monah, Povijest monaštva, Verbum, Split, 2006.
4. Franzen, August, Pregled povijesti Crkve, Kršćanska sadašnjost, Zgreb, 2004.
5. Goldstein, Ivo, Hrvatska povijest, Novi Liber, Zagreb, 2003.
6. Goldstein, Ivo, Hrvatska povijest, 21. knjiga, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb 2008.
7. Goldstein, Ivo, Hrvatski rani srednji vijek, Novi Liber, Zagreb, 1995.
8. Grupa autora, Povijest 6, Rani i razvijeni srednji vijek, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2008.
9. Jurinović Liljana (ur.), Benediktinci i stvaranje europske kulture - Našim rukama ali tvojom snagom, Verbum, Split, 2008.
10. Klaić, Nada, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb, 1975.
11. Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, II, III., Benediktinski priorat Tkon, Split, 1963., 1964., 1965.
12. Šanjek, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1991.
13. Šišić, Ferdo, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1925.

INTERNET:

1. <http://www.croatianhistory.net/etf/benedikt.html>
2. http://www.benediktinke-zadar.com/root_files/cro_index.html